

Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

1. Οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων του ΧΘΔΕΕ

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 6ης Νοεμβρίου 2018

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική πολιτική – Οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – Άρθρο 7 – Δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ’ αποδοχών – Λύση της σχέσεως εργασίας λόγω θανάτου του εργαζομένου – Εθνική κανονιστική ρύθμιση που δεν επιτρέπει την καταβολή στους κληρονόμους του εργαζομένου της χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ’ αποδοχών του κληρονομούμενου – Υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Άρθρο 31, παράγραφος 2 – Δυνατότητα επικλήσεως στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών»

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-569/16 και C-570/16,

με αντικείμενο δύο αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία) με αποφάσεις της 18ης Οκτωβρίου 2016, οι οποίες περιήλθαν στο Δικαστήριο στις 10 Νοεμβρίου 2016, στο πλαίσιο των δικών

Stadt Wuppertal

κατά

Maria Elisabeth Bauer (C-569/16),

και

Volker Willmeroth, ως ιδιοκτήτης της TWI Technische Wartung und Instandsetzung

Volker Willmeroth eK,

κατά

Martina Broßonn (C-570/16)

.....

Απόφαση

1 Οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ 2003, L 299, σ. 9), καθώς και του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

2 Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο δύο ενδίκων διαφορών μεταξύ του Stadt Wuppertal (Δήμου Wuppertal, Γερμανία) και της Maria Elisabeth Bauer, στην υπόθεση C-569/16, και του Volker Willmeroth, ως ιδιοκτήτη της TWI Technische Wartung und Instandsetzung Volker Willmeroth eK, και της Martina Bro Bonn, στην υπόθεση C-570/16, με αντικείμενο την άρνηση του Δήμου Wuppertal και του V. Willmeroth, ως πρώην εργοδοτών των θανόντων συζύγων της M. E. Bauer και της M. Bro Bonn, αντιστοίχως, να καταβάλουν σε αυτές χρηματική αποζημίωση για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δεν είχαν λάβει οι σύζυγοί τους πριν από τον θάνατό τους.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

3 Η τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/104/EK του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ 1993, L 307, σ. 18), είχε ως εξής:

«[εκτιμώντας] ότι ο κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, που εγκρίθηκε κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Στρασβούργο, στις 9 Δεκεμβρίου 1989, από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων ένδεκα κρατών μελών, διακηρύσσει συγκεκριμένα [...] στο σημείο 8 [...] ότι:

“[...]”

8. Κάθε εργαζόμενος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει δικαίωμα εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ως προς τη διάρκεια των οποίων θα πρέπει να επιτευχθεί προοδευτική προσέγγιση, σύμφωνα με τα ισχύοντα σε κάθε κράτος.

[...]”»

4 Όπως προκύπτει από την αιτιολογική της σκέψη 1, η οδηγία 2003/88 κωδικοποιεί τις διατάξεις της οδηγίας 93/104, την οποία κατάργησε.

5 Οι αιτιολογικές σκέψεις 4 έως 6 της οδηγίας 2003/88 έχουν ως εξής:

«(4) Η βελτίωση της ασφάλειας, της υγιεινής και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία είναι στόχος ο οποίος δεν μπορεί να εξαρτάται από καθαρά οικονομικές εκτιμήσεις.

(5) Όλοι οι εργαζόμενοι πρέπει να έχουν επαρκείς περιόδους ανάπαυσης. Η έννοια της “ανάπαυσης” πρέπει να εκφράζεται σε μονάδες χρόνου, και συγκεκριμένα ημέρες, ώρες ή και κλάσματά τους. Οι εργαζόμενοι στην [Ευρωπαϊκή Ένωση] πρέπει

να διαθέτουν ορισμένες ελάχιστες περιόδους ανάπαυσης, ημερησίας, εβδομαδιαίας και ετήσιας καθώς και κατάλληλα διαλείμματα εργασίας. [...]

(6) Οι αρχές του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας ως προς την οργάνωση του χρόνου εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της νυκτερινής, πρέπει να συνεκτιμηθούν.»

6 Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, το οποίο έχει πανομοιότυπη διατύπωση με το άρθρο 7 της οδηγίας 93/104, έχει ως εξής:

«1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της άδειας.

2. Η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αντικαθίσταται από χρηματική αποζημίωση μόνον σε περίπτωση τερματισμού της εργασιακής σχέσης.»

7 Το άρθρο 17 της οδηγίας 2003/88 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από ορισμένες διατάξεις της. Εντούτοις, δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση όσον αφορά το άρθρο 7.

Το γερμανικό δίκαιο

8 Το άρθρο 7, παράγραφος 4, του Bundesurlaubsgesetz (ομοσπονδιακού νόμου περί ετήσιων αδειών), της 8ης Ιανουαρίου 1963 (BGBl. 1963, σ. 2), όπως τροποποιήθηκε στις 7 Μαΐου 2002 (BGBl. 2002 I, σ. 1529) (στο εξής: BUrtG), προβλέπει τα εξής:

«Εάν η άδεια δεν μπορεί πλέον να χορηγηθεί εν όλω ή εν μέρει, λόγω λύσεως της σχέσεως εργασίας, τότε πρέπει να καταβληθεί αντίστοιχη αντισταθμιστική αποζημίωση.»

9 Το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του Bürgerliches Gesetzbuch (αστικού κώδικα, στο εξής: BGB), επιγραφόμενο «Καθολική διαδοχή», ορίζει τα εξής:

«Κατά τον θάνατο ενός προσώπου (επαγωγή κληρονομίας), η περιουσία του ως σύνολο (κληρονομία) περιέρχεται σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα (κληρονόμους).»

Οι διαφορές των κύριων δικών και τα προδικαστικά ερωτήματα

10 Η M. E. Bauer είναι η μοναδική κληρονόμος του συζύγου της, ο οποίος απεβίωσε στις 20 Δεκεμβρίου 2010 και απασχολούνταν από τον Δήμο Wuppertal. Ο δήμος αυτός απέρριψε την αίτηση της M. E. Bauer για την καταβολή αποζημιώσεως ποσού 5 857,75 ευρώ που αντιστοιχούσε σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών 25 ημερών την οποία ο σύζυγός της δεν είχε λάβει έως την ημερομηνία του θανάτου του.

11 Η M. Bro Bonn είναι η μοναδική κληρονόμος του συζύγου της, ο οποίος απασχολούνταν από τον V. Willmeroth από τον Απρίλιο του 2003 και απεβίωσε στις 4 Ιανουαρίου 2013, ενώ από τον Ιούλιο του 2012 ήταν ανίκανος προς εργασία λόγω ασθένειας. Ο V. Willmeroth απέρριψε το αίτημα της M. E. Bauer για καταβολή αποζημιώσεως ποσού 3 702,72 ευρώ που αντιστοιχούσε σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών 32 ημερών την οποία ο σύζυγός της δεν είχε λάβει έως την ημερομηνία του θανάτου του.

12 Η M. E. Bauer και η M. Bro Bonn άσκησαν αγωγή, η κάθε μία για τη δική της αξίωση, ενώπιον του αρμόδιου Arbeitsgericht (δικαστηρίου εργατικών διαφορών, Γερμανία), με αίτημα την καταβολή των εν λόγω αποζημιώσεων. Οι αγωγές αυτές έγιναν δεκτές και οι εφέσεις που άσκησαν κατά των πρωτόδικων αποφάσεων ο Δήμος Wuppertal και ο V. Willmeroth, αντιστοίχως, απορρίφθηκαν από το αρμόδιο Landesarbeitsgericht (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία). Ο Δήμος Wuppertal και ο V. Willmeroth άσκησαν κατά των εν λόγω αποφάσεων αναίρεσεις ενώπιον του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών, Γερμανία).

13 Στις αποφάσεις περί παραπομπής που εκδόθηκαν σε κάθε μία από τις δυο αυτές υποθέσεις, το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει, με την απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, EU:C:2014:1755), ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννεται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω του θανάτου του εργαζομένου.

14 Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, ωστόσο, αν ισχύει το ίδιο όταν το εθνικό δίκαιο δεν επιτρέπει να καταστεί ένα τέτοιο δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως μέρος της κληρονομιαίας περιουσίας.

15 Ως προς το ζήτημα αυτό, το εν λόγω δικαστήριο επισημαίνει ότι, ερμηνευόμενα συνδυαστικά, το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUrlG και το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB έχουν, ειδικότερα, ως συνέπεια ότι το δικαίωμα του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών αποσβέννεται με τον θάνατό του, οπότε δεν μπορεί να μετατραπεί σε δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως ούτε να αποτελέσει μέρος της κληρονομιαίας περιουσίας. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει, συναφώς,

ότι οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων θα ήταν *contra legem* και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει δεκτή.

16 Το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει, αφενός, ότι το Δικαστήριο έκρινε, με την απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2011, KHS (C-214/10, EU:C:2011:761), ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αποσβεσθεί μετά την πάροδο δεκαπέντε μηνών από το τέλος του έτους αναφοράς, καθόσον δεν ανταποκρίνεται πλέον στον σκοπό του ο οποίος συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας να αναπαυθεί και να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα αναψυχής και ψυχαγωγίας. Αφετέρου, επισημαίνοντας ότι, κατά τα φαινόμενα, ο σκοπός αυτός ωσαύτως δεν μπορεί να επιτευχθεί μετά τον θάνατο του εργαζομένου, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν επιτρέπεται, και στην περίπτωση αυτή, η απόσβεση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και του δικαιώματος της χρηματικής αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα άδεια. Κατά το εν λόγω δικαστήριο, η αποδοχή διαφορετικής λύσεως θα σήμαινε εξάλλου ότι το δικαίωμα σε ελάχιστη περίοδο ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που κατοχυρώνεται στην οδηγία 2003/88 και στον Χάρτη έχει επίσης ως σκοπό να διασφαλίσει την προστασία των κληρονόμων του θανόντος εργαζομένου.

17 Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται επίσης αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 ή το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη συνεπάγονται υποχρέωση του εργοδότη να καταβάλει στους κληρονόμους του εργαζομένου χρηματική αποζημίωση για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, παρά τον αποκλεισμό, εν προκειμένω, της δυνατότητας αυτής από τις διατάξεις του εθνικού δικαίου των οποίων έγινε μνεία στη σκέψη 15 της παρούσας αποφάσεως.

18 Τέλος, στην υπόθεση C-570/16, το αιτούν δικαστήριο, το οποίο επισημαίνει ότι οι αντίδικοι στη διαφορά της κύριας δίκης είναι ιδιώτες, διερωτάται αν οι εν λόγω διατάξεις του δικαίου της Ένωσης έχουν άμεσο αποτέλεσμα το οποίο μπορεί ενδεχομένως να αναπτύσσεται και στο πλαίσιο αυτό.

19 Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα εκ των οποίων το μεν πρώτο είναι πανομοιότυπο στις υποθέσεις C-569/70 και C-570/16, το δε δεύτερο τίθεται μόνο στο πλαίσιο της υποθέσεως C-570/16:

«1) Παρέχει το άρθρο 7 της οδηγίας [2003/88/EK] ή το άρθρο 31, παράγραφος 2, του [Χάρτη] στον κληρονόμο εργαζομένου που απεβίωσε κατά τη διάρκεια της

εργασιακής σχέσεως δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για την ελάχιστη ετήσια άδεια που δικαιούνται ο εργαζόμενος πριν από τον θάνατό του, δικαίωμα το οποίο αποκλείεται με βάση το άρθρο 7, παράγραφος 4, του [BurlG] σε συνδυασμό με το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του [BGB];

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, ισχύει τούτο ακόμη και όταν η σχέση εργασίας υφίστατο μεταξύ ιδιωτών;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του παραδεκτού

20 Η M. Broßmann αμφισβητεί το παραδεκτό των αιτήσεων προδικαστικής αποφάσεως επειδή, αφενός, το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει, με την απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, EU:C:2014:1755), ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση κατά την οποία, σε περίπτωση θανάτου του εργαζομένου, το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών αποσβέννυται χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών. Αν κριθεί όμως ότι η ίδια αυτή διάταξη δεν αντιτίθεται στην ως άνω κανονιστική ρύθμιση, κατά το μέτρο που αποκλείει τη μεταβίβαση της εν λόγω αξιώσεως αποζημιώσεως στους κληρονόμους, θα καταστεί εν τέλει κενή περιεχομένου η αρχή που διατύπωσε το Δικαστήριο με την ως άνω απόφασή του. Αφετέρου, μεγάλη μερίδα της εθνικής νομολογίας και νομικής θεωρίας εκτιμά ότι είναι δυνατή η σύμφωνη ερμηνεία της επίμαχης εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως προς την αρχή αυτή.

21 Ως προς το ζήτημα αυτό, πρέπει όμως να υπομνησθεί, πρώτον, ότι, ακόμη και σε περίπτωση κατά την οποία υφίσταται νομολογία του Δικαστηρίου επιλύουσα το επίμαχο νομικό ζήτημα, τα εθνικά δικαστήρια διατηρούν πλήρως την ευχέρεια να υποβάλουν αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο εφόσον το κρίνουν σκόπιμο, το δε γεγονός ότι οι διατάξεις των οποίων ζητείται η ερμηνεία έχουν ήδη ερμηνευθεί από το Δικαστήριο δεν συνεπάγεται ότι το Δικαστήριο κωλύεται να αποφανθεί εκ νέου (απόφαση της 17ης Ιουλίου 2014, Torregesi, C-58/13 και C-59/13, EU:C:2014:2088, σκέψη 32 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

22 Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να επισύρει το απαράδεκτο των ερωτημάτων που υποβλήθηκαν στις υπό κρίση υποθέσεις το γεγονός ότι, με την απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, EU:C:2014:1755), το Δικαστήριο έχει ήδη

ερμηνεύσει το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 σε σχέση με την ίδια κανονιστική ρύθμιση με την επίμαχη στις κύριες δίκες.

23 Δεύτερον, κατά πάγια νομολογία, στο πλαίσιο της συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων την οποία καθιερώνει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, εναπόκειται αποκλειστικώς στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη της μέλλουσας να εκδοθεί δικαστικής αποφάσεως, να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα της προδικαστικής αποφάσεως για την έκδοση της δικής του αποφάσεως όσο και το λυσιτελές των ερωτημάτων που υποβάλλει στο Δικαστήριο. Συνεπώς, εφόσον τα υποβληθέντα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο υποχρεούται καταρχήν να απαντήσει (απόφαση της 6ης Μαρτίου 2018, SEGRO και Horváth, C-52/16 και C-113/16, EU:C:2018:157, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

24 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως την οποία υποβάλλει εθνικό δικαστήριο μπορεί να απορριφθεί μόνον αν είναι πρόδηλο ότι η ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης την οποία ζητεί το δικαστήριο αυτό δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης ή ακόμη όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως ή το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του έχουν υποβληθεί (απόφαση της 6ης Μαρτίου 2018, SEGRO και Horváth, C-52/16 και C-113/16, EU:C:2018:157, σκέψη 43 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

25 Ως προς το σημείο αυτό και όσον αφορά το επιχείρημα της M. Broßonn ότι η επίμαχη στις κύριες δίκες εθνική κανονιστική ρύθμιση μπορεί να ερμηνευθεί κατά τρόπο ώστε να συνάδει προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, όπως αυτό ερμηνεύθηκε από το Δικαστήριο με την απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, EU:C:2014:1755), είναι βεβαίως αληθές ότι το ζήτημα αν εθνική διάταξη δεν πρέπει να τύχει εφαρμογής καθόσον αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης εγείρεται μόνο σε περίπτωση κατά την οποία δεν είναι δυνατή καμία σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία της διατάξεως αυτής (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 23).

26 Εντούτοις, υπενθυμίζεται επίσης ότι η αρχή της σύμφωνης με το δίκαιο της Ένωσης ερμηνείας του εθνικού δικαίου υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς. Συγκεκριμένα, η υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να λαμβάνει υπόψη το περιεχόμενο οδηγίας κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των σχετικών διατάξεων του

εσωτερικού δικαίου οριοθετείται από τις γενικές αρχές του δικαίου και δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως βάση για να θεμελιώσει *contra legem* ερμηνεία του εθνικού δικαίου (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 25 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

27 Πλην όμως, στις υποθέσεις των κύριων δικών, και όπως προκύπτει από τη σκέψη 15 της παρούσας αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι βρίσκεται ενώπιον ενός τέτοιου ορίου. Ειδικότερα, κατά το δικαστήριο αυτό, το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUIG, σε συνδυασμό με το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB, δεν μπορεί να τύχει σύμφωνης ερμηνείας προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, όπως αυτό ερμηνεύθηκε από το Δικαστήριο με την απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, EU:C:2014:1755).

28 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως είναι απαράδεκτες, καθόσον τα υποβληθέντα ερωτήματα αφορούν το ζήτημα αν οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης στις οποίες αυτά αναφέρονται συνεπάγονται, ελλείψει δυνατότητας σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου, υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να αφήσει ανεφάρμοστη, εν ανάγκη, την εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση, ιδίως στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ ιδιωτών.

29 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως είναι παραδεκτές.

Επί της ουσίας

Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

30 Επισημαίνεται ότι τόσο το ερώτημα στην υπόθεση C-569/16 όσο και το πρώτο ερώτημα στην υπόθεση C-570/16, όπως προκύπτει από το σκεπτικό των αποφάσεων περί παραπομπής που εκτέθηκε στις σκέψεις 13 έως 17 της παρούσας αποφάσεως, υπό το πρίσμα του οποίου πρέπει να γίνουν κατανοητά τα εν λόγω ερωτήματα, έχουν δύο διακριτά σκέλη.

31 Κατά πρώτον, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε κανονιστική ρύθμιση όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες και αν πρέπει ενδεχομένως να επανεξεταστεί ή να διευκρινιστεί η ερμηνεία που διατύπωσε το Δικαστήριο με την απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, EU:C:2014:1755).

32 Κατά δεύτερον, για την περίπτωση που το Δικαστήριο εμμένει στην εν λόγω ερμηνεία, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν οι ίδιες ως άνω διατάξεις του δικαίου της Ένωσης έχουν άμεσο αποτέλεσμα και αν, ως εκ τούτου, τα εθνικά δικαστήρια έχουν την υποχρέωση να μην εφαρμόσουν την κανονιστική αυτή ρύθμιση κατά το μέτρο που δεν είναι δυνατή η σύμφωνη ερμηνεία της προς τις απαιτήσεις που απορρέουν από τις εν λόγω διατάξεις.

33 Τέλος, με το δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-570/16, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν τέτοιο αποτέλεσμα που συνίσταται στη μη εφαρμογή της επίμαχης κανονιστικής ρυθμίσεως μπορεί να αναπτυχθεί και στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών.

34 Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να εξεταστούν, καταρχάς, το πρώτο σκέλος του ερωτήματος στην υπόθεση C-569/16 καθώς και το πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος στην υπόθεση C-570/16 και εν συνεχεία, από κοινού, δεδομένης της μεταξύ τους σχέσεως, το δεύτερο σκέλος των εν λόγω ερωτημάτων και το δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-570/16.

Επί του πρώτου σκέλους του ερωτήματος στην υπόθεση C-569/16 και επί του πρώτου σκέλους του πρώτου ερωτήματος στην υπόθεση C-570/16

35 Με το πρώτο σκέλος του ερωτήματος στην υπόθεση C-569/16, που είναι πανομοιότυπο με το πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος στην υπόθεση C-570/16, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, σύμφωνα με την οποία, στην περίπτωση που η σχέση εργασίας λυθεί λόγω θανάτου του εργαζομένου, αποσβέννεται το κεκτημένο δυνάμει των διατάξεων αυτών δικαίωμα του εργαζομένου στην ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δεν είχε λάβει πριν από τον θάνατό του, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για την εν λόγω μη ληφθείσα άδεια το οποίο να μπορεί να μεταβιβαστεί αιτία θανάτου στους κληρονόμους του εν λόγω εργαζομένου.

36 Όσον αφορά, κατά πρώτον, το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, υπενθυμίζεται ότι, όπως επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο, το Δικαστήριο έκρινε με τη σκέψη 30 της αποφάσεως της 12ης Ιουνίου 2014 (C-118/13, EU:C:2014:1755), η οποία εκδόθηκε σε υπόθεση της οποίας τα πραγματικά περιστατικά ήταν ανάλογα με εκείνα των υπό κρίση συνεκδικαζομένων υποθέσεων και αφορούσε επίσης την επίμαχη στις κύριες δίκες εθνική κανονιστική ρύθμιση, ότι η εν λόγω διάταξη του δικαίου της Ένωσης

έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννυται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα άδεια, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω του θανάτου του εργαζομένου.

37 Όπως προκύπτει από τις αποφάσεις περί παραπομπής και από τις σκέψεις 14 έως 16 της παρούσας αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο διατηρεί εντούτοις ορισμένες αμφιβολίες όσον αφορά την ερμηνεία που διατύπωσε το Δικαστήριο, κατά κύριο λόγο, επειδή κρίνει ότι ο σκοπός του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας να αναπαυθεί και να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα αναψυχής και ψυχαγωγίας δεν μπορεί πλέον να επιτευχθεί μετά τον θάνατο του ενδιαφερομένου.

38 Ως προς το ζήτημα αυτό, υπενθυμίζεται ευθύς εξ αρχής ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών πρέπει να θεωρείται ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, από την οποία δεν χωρεί παρέκκλιση και της οποίας η εφαρμογή από τις αρμόδιες εθνικές αρχές μπορεί να γίνεται μόνον εντός των ορίων που ρητώς καθορίζει η οδηγία 2003/88 (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 15 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Ομοίως, και για λόγους προασπίσεως του θεμελιώδους αυτού δικαιώματος του εργαζομένου το οποίο κατοχυρώνεται στο δίκαιο της Ένωσης, το Δικαστήριο δεν μπορεί να προβεί σε στενή ερμηνεία του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88, εις βάρος των δικαιωμάτων που ο εργαζόμενος αντλεί από αυτήν (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 22 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

39 Κατά πάγια νομολογία, το δικαίωμα ετήσιας άδειας αποτελεί τη μία μόνον πτυχή του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, που συνιστά ουσιώδη αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, το δε δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει επίσης την αξίωση καταβολής αποδοχών. Συγκεκριμένα, η έκφραση «ετήσια άδεια μετ' αποδοχών», την οποία χρησιμοποιεί ο νομοθέτης της Ένωσης μεταξύ άλλων στο άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, σημαίνει ότι, διαρκούς της ετήσιας άδειας κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, πρέπει να συνεχίζεται η καταβολή αμοιβής στον εργαζόμενο. Με άλλα λόγια, ο εργαζόμενος πρέπει να συνεχίζει να λαμβάνει τις τακτικές αποδοχές του κατά την εν λόγω περίοδο αναπαύσεως και αναψυχής

(απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψεις 20 και 21 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

40 Η καταβολή αποδοχών άδειας που επιβάλλει το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 αποσκοπεί στην παροχή προς τον εργαζόμενο της δυνατότητας να λάβει πράγματι την άδεια που δικαιούται (απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 49).

41 Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ο σκοπός του δικαιώματος ετήσιας άδειας, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας, αφενός, να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων τα οποία έχει αναλάβει στο πλαίσιο της συμβάσεως εργασίας και, αφετέρου, να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα αναψυχής και ψυχαγωγίας (απόφαση της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

42 Συνεπώς, προβλέποντας ότι η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν μπορεί να αντικατασταθεί με καταβολή χρηματικής αποζημίωσης παρά μόνο σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 έχει ιδίως σκοπό να διασφαλίσει ότι ο εργαζόμενος θα έχει τη δυνατότητα να τύχει μιας πραγματικής περιόδου αναπαύσεως, προς τον σκοπό της αποτελεσματικής προστασίας της ασφάλειας και της υγείας του (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 60 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

43 Μετά τη λύση της σχέσεως εργασίας ο εργαζόμενος δεν δύναται πλέον να λάβει αυτούσια την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία edικαιούτο. Προκειμένου να μην αποκλεισθεί παντελώς, εξαιτίας της αδυναμίας αυτής, η άσκηση από τον εργαζόμενο του δικαιώματος σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών έστω και υπό χρηματική μορφή, το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 προβλέπει ότι ο εργαζόμενος δικαιούται χρηματική αποζημίωση για τις ημέρες μη ληφθείσας ετήσιας άδειας (βλ., υπ' αυτή την έννοια, αποφάσεις της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ., C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18, σκέψη 56· της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 17, και της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 27).

44 Η διάταξη αυτή δεν θέτει καμία προϋπόθεση για τη θεμελίωση δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης, πέραν εκείνης κατά την οποία, αφενός, η σχέση εργασίας πρέπει να έχει λυθεί και, αφετέρου, ο εργαζόμενος δεν πρέπει να έχει λάβει όλη την

ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία εδικαιούτο κατά τον χρόνο λύσεως της σχέσεως αυτής (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 23).

45 Συνεπώς, ο λόγος για τον οποίο λύθηκε η σχέση εργασίας δεν επηρεάζει το δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως το οποίο προβλέπει το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 28).

46 Μολονότι, ομολογουμένως, αναπόφευκτη συνέπεια του θανάτου του εργαζομένου είναι, όπως επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο, η απώλεια κάθε δυνατότητας αυτούσιας χρήσεως του χρόνου αναπαύσεως και αναψυχής που συνδέεται με την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία αυτός εδικαιούτο κατά τον χρόνο του θανάτου, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η περίπτωση αυτή επιφέρει αναδρομική απόσβεση του ήδη κεκτημένου δικαιώματος αδειάς το οποίο, όπως εκτέθηκε στη σκέψη 39 της παρούσας αποφάσεως, έχει ως δεύτερη και ισότιμη πτυχή το δικαίωμα καταβολής αποδοχών (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 25).

47 Ως προς το ζήτημα αυτό, επισημαίνεται επίσης ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 έχει την έννοια ότι, κατά τη συνταξιοδότησή του, ο εργαζόμενος δικαιούται χρηματική αποζημίωση για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δεν έλαβε εξαιτίας της μη ασκήσεως των καθηκόντων του λόγω ασθένειας (βλ. απόφαση της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψεις 31 και 32 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Ούτε ο εργαζόμενος αυτός είναι σε θέση να κάνει χρήση της αδειάς ως χρόνου αναπαύσεως και αναψυχής ενόψει της μελλοντικής συνεχίσεως της επαγγελματικής του δραστηριότητας, δεδομένου ότι έχει εισέλθει σε περίοδο που χαρακτηρίζεται, καταρχήν, από τη διακοπή των επαγγελματικών δραστηριοτήτων και, κατ' ουσίαν, απολαύει συγκεκριμένα του εν λόγω δικαιώματος ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών μόνο υπό τη χρηματική του μορφή.

48 Κατά τα λοιπά, ως προς τη χρηματική του πτυχή, το κεκτημένο δικαίωμα του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών είναι αμιγώς περιουσιακό και ως τέτοιο προορίζεται να αποτελέσει μέρος της περιουσίας του ενδιαφερομένου, με αποτέλεσμα ο θάνατός του να μην μπορεί να το αφαιρέσει αναδρομικά από την περιουσία αυτή και, κατά συνέπεια, να στερήσει από εκείνους που πρόκειται να την κληρονομήσουν

τη δυνατότητα να απολαύσουν πραγματικά την περιουσιακή αυτή πλευρά του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

49 Πράγματι, η απόσβεση του δικαιώματος του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών και του αντίστοιχου δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, χωρίς να έχει παρασχεθεί πραγματικά στον ενδιαφερόμενο η δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, θα έθιγε την ουσία αυτή καθεαυτήν του δικαιώματος αυτού (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2013, Επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack, C-579/12 RX-II, EU:C:2013:570, σκέψη 32).

50 Συνεπώς, η καταβολή χρηματικής αποζημίωσης στην περίπτωση που η σχέση εργασίας λύθηκε συνεπεία του θανάτου του εργαζομένου είναι αναγκαία προς διασφάλιση της πρακτικής αποτελεσματικότητας του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που απονέμεται στον εργαζόμενο (βλ., υπ' αυτήν την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 24).

51 Κατά δεύτερον, υπενθυμίζεται ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν συνιστά απλώς ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, αλλά έχει και ρητώς κατοχυρωθεί στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, στον οποίο το άρθρο 6, παράγραφος 1, ΣΕΕ προσδίδει την ίδια νομική ισχύ με αυτήν των Συνθηκών (απόφαση της 30ής Ιουνίου 2016, Sobczyszyn, C-178/15, EU:C:2016:502, σκέψη 20 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

52 Τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην έννομη τάξη της Ένωσης μπορούν να εφαρμόζονται σε όλες τις καταστάσεις που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης (απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

53 Δεδομένου ότι με την επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση τίθεται σε εφαρμογή η οδηγία 2003/88, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη μπορεί να εφαρμοσθεί στην υπόθεση της κύριας δίκης (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, σκέψη 43).

54 Ως προς το ζήτημα αυτό, καταρχάς, από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη προκύπτει ότι η εν λόγω διάταξη κατοχυρώνει το «δικαίωμα» κάθε εργαζομένου σε «ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών».

55 Εν συνεχεία, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις όσον αφορά το άρθρο 31 του Χάρτη, οι οποίες, κατά το άρθρο 6, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ και το άρθρο 52,

παράγραφος 7, του Χάρτη, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την ερμηνεία του, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη εμπνέεται από την οδηγία 93/104, καθώς και από το άρθρο 2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, που υπογράφηκε στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961 και αναθεωρήθηκε στο Στρασβούργο στις 3 Μαΐου 1996, και από το σημείο 8 του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, που εγκρίθηκε κατά τη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Στρασβούργο στις 9 Δεκεμβρίου 1989 (απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2013, Επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack, C-579/12 RX-II, EU:C:2013:570, σκέψη 27).

56 Όπως προκύπτει από την αιτιολογική της σκέψη 1, η οδηγία 2003/88 κωδικοποίησε την οδηγία 93/104, το δε άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, που αφορά το δικαίωμα ετήσιας άδειας, επαναλαμβάνει αυτολεξεί το κείμενο του άρθρου 7 της οδηγίας 93/104 (απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2013, Επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack, C-579/12 RX-II, EU:C:2013:570, σκέψη 28).

57 Στο ως άνω πλαίσιο, πρέπει, τέλος, να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να διευκρινίσει ότι ο όρος «ετήσια άδεια μετ' αποδοχών» στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, προς τον οποίο πρέπει να εξομοιωθεί ο όρος «ετήσια περιόδ[ος] αμειβόμενων διακοπών» στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, σημαίνει ότι διαρκούσης της ετήσιας άδειας, κατά την έννοια των διατάξεων αυτών, πρέπει να συνεχίζεται η καταβολή αποδοχών και ότι, δηλαδή, ο εργαζόμενος πρέπει να εισπράττει τις τακτικές αποδοχές του για αυτήν την περίοδο αναπαύσεως (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2011, Williams κ.λπ., C-155/10, EU:C:2011:588, σκέψεις 18 και 19).

58 Όπως εκτέθηκε στη σκέψη 39 της παρούσας αποφάσεως, το δικαίωμα ετήσιας άδειας αποτελεί τη μία από τις δύο πτυχές του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών ως ουσιώδους αρχής του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης που διατυπώνεται στο άρθρο 7 της οδηγίας 93/104 και το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και κατοχυρώθηκε εν τω μεταξύ ρητώς ως θεμελιώδες δικαίωμα με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη. Ειδικότερα, το εν λόγω θεμελιώδες δικαίωμα περιλαμβάνει επίσης δικαίωμα στην καταβολή αποδοχών, καθώς και το, άρρηκτα συνδεδεμένο με το δικαίωμα ετήσιας άδειας «μετ' αποδοχών», δικαίωμα στην καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας.

59 Ως προς το ζήτημα αυτό, το ως άνω δικαίωμα επιτρέπεται να περιοριστεί μόνον εφόσον τηρούνται οι αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπει το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη και, ιδίως, εφόσον δεν θίγεται το βασικό περιεχόμενο του εν λόγω δικαιώματος. Συνεπώς, τα κράτη μέλη δεν δύνανται να παρεκκλίνουν από την αρχή που απορρέει από το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, σε συνδυασμό με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, κατά την οποία ένα κεκτημένο δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν αποσβέννυται με τη λήξη της περιόδου αναφοράς και/ή της προβλεπόμενης από την εθνική νομοθεσία περιόδου μεταφοράς, εφόσον ο εργαζόμενος δεν ήταν σε θέση να κάνει χρήση της άδειας αυτής (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 29ης Νοέμβριου 2017, King, C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 56).

60 Όπως εκτέθηκε στη σκέψη 46 της παρούσας αποφάσεως, δεν επιτρέπεται, ομοίως, στα κράτη μέλη να ορίσουν ότι η λύση της σχέσεως εργασίας λόγω θανάτου επισύρει την αναδρομική απόσβεση του κεκτημένου δικαιώματος του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, δεδομένου ότι το δικαίωμα αυτό έχει, ειδικότερα, πέραν του δικαιώματος στην αυτούσια άδεια, μια δεύτερη ισότιμη πτυχή, ήτοι το δικαίωμα καταβολής αποδοχών το οποίο δικαιολογεί την καταβολή στον ενδιαφερόμενο ή στους κληρονόμους του χρηματικής αποζημίωσης για όλη τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας.

61 Συνεπώς, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχει ειδικότερα ως συνέπεια, όσον αφορά τις καταστάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του, ότι τα κράτη μέλη δεν δύνανται να θεσπίσουν κανονιστική ρύθμιση σύμφωνα με την οποία ο θάνατος του εργαζομένου συνεπάγεται αναδρομική απόσβεση του κεκτημένου πριν από τον θάνατό του δικαιώματος ετήσιας άδειας και η οποία στερεί, κατά συνέπεια, τους κληρονόμους του από τη χρηματική αποζημίωση η οποία αντικαθιστά την άδεια αυτή, ως περιουσιακή πτυχή που αποτελεί συστατικό στοιχείο του εν λόγω δικαιώματος.

62 Κατόπιν των ανωτέρω και λαμβανομένων υπόψη των όσων εκτέθηκαν στις σκέψεις 38 έως 50 της παρούσας αποφάσεως, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω του θανάτου του εργαζομένου, προκύπτει όχι μόνο από το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88, αλλά επίσης και από το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, ότι, για να αποτραπεί το ενδεχόμενο αναδρομικής αποσβέσεως του κεκτημένου θεμελιώδους δικαιώματος του εργαζομένου στην ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, περιλαμβανομένης της περιουσιακής του πτυχής, το δικαίωμα

του ενδιαφερομένου σε χρηματική αποζημίωση για τη μη ληφθείσα άδειά του είναι μεταβιβάσιμο αιτία θανάτου στους κληρονόμους του.

63 Κατά συνέπεια, στο πρώτο σκέλος του ερωτήματος στην υπόθεση C-569/16 και στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος στην υπόθεση C-570/16 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, σύμφωνα με την οποία, στην περίπτωση που η σχέση εργασίας λυθεί λόγω του θανάτου του εργαζομένου, αποσβέννεται το κεκτημένο δυνάμει των διατάξεων αυτών δικαίωμα του εργαζομένου στην ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δεν είχε λάβει πριν από τον θάνατό του, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για την εν λόγω μη ληφθείσα άδεια το οποίο να μπορεί να μεταβιβαστεί αιτία θανάτου στους κληρονόμους του εν λόγω εργαζομένου.

Επί του δεύτερου σκέλους του ερωτήματος στην υπόθεση C-569/16 και επί του δεύτερου σκέλους του πρώτου ερωτήματος και επί του δεύτερου ερωτήματος στην υπόθεση C-570/16

64 Με το δεύτερο σκέλος του ερωτήματος στην υπόθεση C-569/16 και με το δεύτερο σκέλος του πρώτου ερωτήματος στην υπόθεση C-570/16, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν, σε περίπτωση που είναι αδύνατη η ερμηνεία εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, κατά τρόπο ώστε να συνάδει προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, οι εν λόγω διατάξεις του δικαίου της Ένωσης έχουν την έννοια ότι συνεπάγονται τη μη εφαρμογή από το εθνικό δικαστήριο της ως άνω εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως και την επιδίκαση στον κληρονόμο του θανόντος εργαζομένου, εις βάρος του πρώην εργοδότη του εργαζομένου αυτού, χρηματικής αποζημίωσης για την κεκτημένη βάσει των ως άνω διατάξεων ετήσια άδεια του εν λόγω εργαζομένου την οποία αυτός δεν είχε λάβει. Με το δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-570/16, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν, στην περίπτωση αυτή, η ως άνω ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων του δικαίου της Ένωσης ισχύει και στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ του κληρονόμου του θανόντος εργαζομένου και του πρώην εργοδότη του, όταν ο τελευταίος είναι ιδιώτης.

65 Καταρχάς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το ζήτημα αν εθνική διάταξη δεν πρέπει να τύχει εφαρμογής καθόσον αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης εγείρεται μόνο σε περίπτωση κατά την οποία δεν είναι δυνατή καμία σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία της διατάξεως αυτής.

66 Ως προς το ζήτημα αυτό, πρέπει να επισημανθεί ότι, κατά την εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να το ερμηνεύουν κατά το μέτρο του δυνατού με γνώμονα το γράμμα και τον σκοπό της επίμαχης οδηγίας, προκειμένου να επιτυγχάνεται το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με την οδηγία αυτή και, κατά συνέπεια, να συμμορφώνονται προς το άρθρο 288, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 24 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

67 Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας επιβάλλει επίσης στα εθνικά δικαστήρια να πράττουν ό,τι είναι δυνατό εντός των ορίων της αρμοδιότητάς τους, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του εσωτερικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις αναγνωρισμένες από το δίκαιο αυτό μεθόδους ερμηνείας, προκειμένου να διασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα της οικείας οδηγίας και να καταλήγουν σε λύση σύμφωνη προς τον σκοπό που επιδιώκει η οδηγία αυτή (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 27 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

68 Όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, η ως άνω απαίτηση περί σύμφωνης ερμηνείας περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να τροποποιούν, αν παρίσταται ανάγκη, την πάγια νομολογία τους σε περίπτωση που αυτή στηρίζεται σε ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου η οποία δεν συμβιβάζεται με τους σκοπούς της εκάστοτε οδηγίας. Ως εκ τούτου, δεν θα ήταν ορθή ιδίως η κρίση εθνικού δικαστηρίου ότι αδυνατεί να ερμηνεύσει εθνική διάταξη σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης για τον λόγο και μόνον ότι η διάταξη αυτή έχει ερμηνευθεί παγίως κατά τρόπο μη συνάδοντα προς το δίκαιο αυτό (απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψεις 72 και 73 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

69 Εν προκειμένω, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εκπληρώσει την υποχρέωση που υπέχει από το δίκαιο της Ένωσης, η οποία συνίσταται στην εξακρίβωση, υπό το πρίσμα των αρχών που εκτέθηκαν στις τρεις προηγούμενες σκέψεις της παρούσας αποφάσεως, αν είναι δυνατή τέτοια σύμφωνη ερμηνεία.

70 Τούτου δοθέντος, και όσον αφορά, κατά πρώτον, το άμεσο αποτέλεσμα που ενδεχομένως πρέπει να αναγνωριστεί στο άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, σε κάθε περίπτωση κατά την οποία οι διατάξεις οδηγίας είναι, από απόψεως του περιεχομένου τους, ανεπιφύλακτες και αρκούντως ακριβείς, οι ιδιώτες μπορούν να τις επικαλούνται έναντι του κράτους μέλους ενώπιον των

εθνικών δικαστηρίων, είτε σε περίπτωση κατά την οποία το κράτος μέλος αυτό παρέλειψε να τις μεταφέρει εμπροθέσμως στην εσωτερική έννομη τάξη είτε σε περίπτωση κατά την οποία τις μετέφερε στην εσωτερική έννομη τάξη πλημμελώς (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Επιπλέον, όταν οι ιδιώτες είναι σε θέση να επικαλεστούν οδηγία έναντι του κράτους, μπορούν να το πράξουν ανεξαρτήτως του αν το κράτος ενεργεί ως εργοδότης ή ως δημόσια αρχή. Πράγματι, και στις δύο περιπτώσεις πρέπει να αποτραπεί το ενδεχόμενο να μπορεί το κράτος να αντλήσει όφελος από τη μη συμμόρφωσή του προς το δίκαιο της Ένωσης (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 38 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

71 Βάσει των εκτιμήσεων αυτών, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι επίκληση, εκ μέρους των ιδιωτών, των ανεπιφύλακτων και αρκούντως ακριβών διατάξεων των οδηγιών χωρεί έναντι κράτους μέλους και όλων των οργάνων της διοικήσεώς του, περιλαμβανομένων των αποκεντρωμένων αρχών (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Smith, C-122/17, EU:C:2018:631, σκέψη 45 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

72 Το Δικαστήριο έχει ήδη αποφανθεί ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 πληροί τις ως άνω προϋποθέσεις ανεπιφύλακτου χαρακτήρα και επαρκούς ακρίβειας, δεδομένου ότι, με σαφείς όρους, επιβάλλει στα κράτη μέλη συγκεκριμένη υποχρέωση προς επίτευξη ορισμένου αποτελέσματος που δεν υπόκειται σε καμία επιφύλαξη όσον αφορά την εφαρμογή του κανόνα τον οποίο θέτει και ο οποίος συνίσταται στην παροχή σε όλους τους εργαζομένους δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών, διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων. Συνεπώς, το άρθρο αυτό πληροί τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για να έχει άμεσο αποτέλεσμα (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφασης της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψεις 34 έως 36).

73 Όσον αφορά το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής, η εν λόγω διάταξη, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 44 της παρούσας αποφάσεως, δεν θέτει καμία προϋπόθεση για τη θεμελίωση δικαιώματος χρηματικής αποζημιώσεως, πέραν εκείνης κατά την οποία, αφενός, η σχέση εργασίας πρέπει να έχει λυθεί και, αφετέρου, ο εργαζόμενος δεν πρέπει να έχει λάβει όλη την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία edικαιούτο κατά τον χρόνο λύσεως της σχέσεως αυτής. Το δικαίωμα αυτό απονέμεται άμεσα από την εν λόγω οδηγία και δεν μπορεί να

εξαρτάται από άλλους όρους πέραν εκείνων που ρητώς προβλέπονται από αυτήν (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 28). Η εν λόγω διάταξη πληροί, ως εκ τούτου, με τη σειρά της, όλες τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την παραγωγή αμέσου αποτελέσματος.

74 Εν προκειμένω, όσον αφορά την υπόθεση C-569/16, δεν αμφισβητείται, αφενός, ότι ο θανάων σύζυγος της M. E. Bauer δεν είχε λάβει, κατά τον χρόνο λύσεως, λόγω του θανάτου του, της σχέσεως εργασίας που τον συνέδεε με τον Δήμο Wuppertal, όλη την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που εδικαιούτο κατ' εκείνο το χρονικό σημείο και, αφετέρου, ότι ο εν λόγω εργοδότης αποτελεί αποκεντρωμένη δημόσια αρχή.

75 Δεδομένου ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πληροί, όπως προκύπτει από τις σκέψεις 72 και 73 της παρούσας αποφάσεως, τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να έχει άμεσο αποτέλεσμα, ο σύζυγος της M. E. Bauer ή, δεδομένου του θανάτου του, η κληρονόμος του έχουν, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου που εκτέθηκε στις σκέψεις 70 και 71 της παρούσας αποφάσεως, το δικαίωμα να εισπράξουν, εις βάρος του Δήμου Wuppertal, χρηματική αποζημίωση για την κεκτημένη από τον ενδιαφερόμενο δυνάμει της εν λόγω διατάξεως και μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, ενώ το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται προς τούτο να μην εφαρμόσει τυχόν εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, κωλύει την καταβολή της αποζημιώσεως αυτής.

76 Αντιθέτως, όσον αφορά τη διαφορά της κύριας δίκης στην υπόθεση C-570/16 στην οποία αντίδικοι είναι η M. Brobnon, ως κληρονόμος του αποβιώσαντος συζύγου της, και ο πρώην εργοδότης του, ήτοι ο V. Willmeroth, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μια οδηγία δεν μπορεί αφ' εαυτής να γεννά υποχρεώσεις εις βάρος ιδιώτη και επομένως δεν χωρεί επίκλησή της έναντι αυτού. Πράγματι, η επέκταση στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών της δυνατότητας επικλήσεως διατάξεως οδηγίας που δεν έχει μεταφερθεί ή έχει μεταφερθεί πλημμελώς στην εσωτερική έννομη τάξη θα ισοδυναμούσε με αναγνώριση της εξουσίας της Ένωσης να επιβάλλει υποχρεώσεις με άμεσο αποτέλεσμα σε βάρος ιδιωτών, παρά το γεγονός ότι διαθέτει τέτοια αρμοδιότητα μόνο στις περιπτώσεις που της απονέμεται εξουσία εκδόσεως κανονισμών (απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Smith, C-122/17, EU:C:2018:631, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

77 Επομένως, ακόμη και μια σαφής, ακριβής και ανεπιφύλακτη διάταξη οδηγίας, η οποία αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων ή στην επιβολή υποχρεώσεων στους ιδιώτες, δεν μπορεί να έχει εφαρμογή, αυτή καθεαυτήν, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς ανακύπτουσας αποκλειστικώς μεταξύ ιδιωτών (απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Smith, C-122/17, EU:C:2018:631, σκέψη 43 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

78 Όπως έχει ήδη κρίνει το Δικαστήριο, δεν μπορεί να γίνει συνεπώς επίκληση του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88 σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών, προκειμένου να διασφαλιστεί η πλήρης αποτελεσματικότητα του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και να μην εφαρμοστεί οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου (απόφαση της 26ης Μαρτίου 2015, Fenoll, C-316/13, EU:C:2015:200, σκέψη 48).

79 Κατόπιν των ανωτέρω, πρέπει, κατά δεύτερον, να εξεταστεί το περιεχόμενο του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, προκειμένου να εξακριβωθεί αν η διάταξη αυτή, η οποία, όπως διαπιστώθηκε στις σκέψεις 52 έως 63 της παρούσας αποφάσεως, μπορεί να εφαρμοστεί σε καταστάσεις όπως εκείνες των διαφορών των κύριων δικών και έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, μπορεί να γίνει αντικείμενο επικλήσεως στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, όπως η διαφορά στην υπόθεση C-570/16, προκειμένου το εθνικό δικαστήριο να μην εφαρμόσει την εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση και να επιδικάσει στους κληρονόμους του θανόντος εργαζομένου, εις βάρος του πρώην εργοδότη του, χρηματική αποζημίωση για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια την οποία edικαιούτο ο εν λόγω εργαζόμενος δυνάμει του δικαίου της Ένωσης κατά τον χρόνο του θανάτου του.

80 Ως προς το ζήτημα αυτό, υπενθυμίζεται ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών συνιστά ουσιώδη αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης.

81 Η αρχή αυτή πηγάζει τόσο από πράξεις που έχουν καταρτιστεί από τα κράτη μέλη σε επίπεδο Ένωσης, όπως ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, του οποίου γίνεται εξάλλου μνεία στο άρθρο 151 ΣΛΕΕ, όσο και από διεθνή κείμενα στην κατάρτιση των οποίων τα εν λόγω κράτη μέλη έχουν συμπράξει ή στα οποία αυτά έχουν προσχωρήσει. Μεταξύ των διεθνών αυτών κειμένων περιλαμβάνεται ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, στον οποίο όλα τα κράτη μέλη είναι συμβαλλόμενα μέρη, δεδομένου ότι έχουν προσχωρήσει είτε στον αρχικό Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη είτε στον αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη είτε και στις δύο μορφές του, και στον οποίο γίνεται επίσης αναφορά στο άρθρο 151 ΣΛΕΕ. Πρέπει επίσης να γίνει μνεία

της Συμβάσεως 132 της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας, της 24ης Ιουνίου 1970, περί της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών (αναθεωρηθείσα), η οποία, όπως επισήμανε το Δικαστήριο στις σκέψεις 37 και 38 της αποφάσεως της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ. (C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18), διατυπώνει τις αρχές της εν λόγω Οργανώσεως οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όπως διευκρινίζει η αιτιολογική σκέψη 6 της οδηγίας 2003/88.

82 Ως προς το ζήτημα αυτό, η τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/104 υπενθυμίζει, ειδικότερα, ότι στο σημείο 8 του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων διακηρύσσεται το δικαίωμα κάθε εργαζομένου στην Ένωση, μεταξύ άλλων, για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, ως προς τη διάρκεια της οποίας θα πρέπει να επιτευχθεί προοδευτική προσέγγιση, σύμφωνα με τα ισχύοντα σε κάθε κράτος (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 26ης Ιουνίου 2001, BECTU, C-173/99, EU:C:2001:356, σκέψη 39).

83 Συνεπώς, το άρθρο 7 της οδηγίας 93/104 και το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν κατοχύρωσαν αφ' εαυτών το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών το οποίο ως εκ τούτου πηγάζει, μεταξύ άλλων, από διάφορα διεθνή κείμενα (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 75) και έχει επιτακτικό χαρακτήρα, ως ουσιώδης αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψεις 48 και 68), η δε ουσιώδης αυτή αρχή, όπως επισημάνθηκε στη σκέψη 58 της παρούσας αποφάσεως, περιλαμβάνει αυτό καθεαυτό το δικαίωμα ετήσιας άδειας «μετ' αποδοχών» και το άρρηκτα συνδεδεμένο δικαίωμα στην καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας.

84 Ορίζοντας, με επιτακτική διατύπωση, ότι «[κ]άθε εργαζόμενος» έχει «δικαίωμα» «σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών», χωρίς να παραπέμπει συναφώς στις «περιπτώσεις και [...] τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές», όπως, για παράδειγμα, το άρθρο 27 του Χάρτη το οποίο αφορά η απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale (C-176/12, EU:C:2014:2), το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη εκφράζει την ουσιώδη αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης από την οποία επιτρέπεται παρέκκλιση μόνον εφόσον τηρούνται οι αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπει το άρθρο 52, παράγραφος 1,

του Χάρτη και, ιδίως, εφόσον δεν θίγεται το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

85 Συνεπώς, το δικαίωμα ετήσιας περιόδου αμειβόμενων διακοπών που κατοχυρώνει υπέρ κάθε εργαζομένου το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη είναι, ως προς την ίδια του την ύπαρξη, επιτακτικό και ανεπιφύλακτο, δεδομένου ότι δεν απαιτείται συγκεκριμενοποίησή του με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου, οι οποίες απλώς καλούνται να προσδιορίσουν τη συγκεκριμένη διάρκεια της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και, κατά περίπτωση, να ορίσουν ορισμένες προϋποθέσεις για τη χρήση της. Κατά συνέπεια, η διάταξη αυτή είναι αφ' εαυτής ικανή να απονείμει στους εργαζομένους δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθαυτό στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ αυτών και του εργοδότη σε κατάσταση που διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης και εμπίπτει, κατά συνέπεια, στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 76).

86 Ως εκ τούτου, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχει ειδικότερα ως συνέπεια, όσον αφορά τις καταστάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του, ότι, αφενός, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να μην εφαρμόσει εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, σύμφωνα με την οποία ο θάνατος του εργαζομένου συνεπάγεται αναδρομική απόσβεση του κεκτημένου πριν από τον θάνατό του δικαιώματος ετήσιας άδειας και η οποία, κατά συνέπεια, στερεί από τους κληρονόμους του τη χρηματική αποζημίωση η οποία αντικαθιστά την άδεια αυτή, ως περιουσιακή πτυχή που αποτελεί συστατικό στοιχείο του εν λόγω δικαιώματος, και, αφετέρου, ότι δεν επιτρέπεται στους εργοδότες η επίκληση της υπάρξεως τέτοιας εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως προκειμένου να απαλλαγούν από την καταβολή της εν λόγω αποζημιώσεως την οποία τους επιβάλλει ο σεβασμός του θεμελιώδους δικαιώματος που κατοχυρώνει η εν λόγω διάταξη.

87 Όσον αφορά τα αποτελέσματα που αναπτύσσει κατ' αυτόν τον τρόπο το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έναντι των ιδιωτών εργοδοτών, επισημαίνεται ότι, μολονότι το άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη διευκρινίζει ότι οι διατάξεις του απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και στους οργανισμούς της Ένωσης τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, εντούτοις το εν λόγω άρθρο 51, παράγραφος 1,

δεν θίγει το ζήτημα αν οι ιδιώτες αυτοί μπορεί, ενδεχομένως, να έχουν την υποχρέωση τηρήσεως ορισμένων διατάξεων του εν λόγω Χάρτη και δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αποκλείει πάντοτε το ενδεχόμενο αυτό.

88 Καταρχάς, και όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 78 των προτάσεών του, το γεγονός ότι ορισμένες διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου απευθύνονται πρωτίστως στα κράτη μέλη δεν μπορεί να αποκλείσει τη δυνατότητα εφαρμογής τους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 77)

89 Εν συνεχεία, το Δικαστήριο έχει, μεταξύ άλλων, ήδη αποφανθεί ότι η απαγόρευση που κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη είναι αφ' εαυτής ικανή να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ τους (απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 76), χωρίς, συνεπώς, το άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη να αποτελεί κώλυμα προς τούτο.

90 Τέλος, όσον αφορά, ειδικότερα, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, πρέπει να επισημανθεί ότι το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσιες περιόδους αμειβόμενων διακοπών συνεπάγεται, ως εκ της φύσεώς του, την αντίστοιχη υποχρέωση του εργοδότη να χορηγήσει τέτοιες περιόδους αμειβόμενων διακοπών.

91 Συνεπώς, σε περίπτωση που είναι αδύνατη για το αιτούν δικαστήριο η ερμηνεία της επίμαχης στις κύριες δίκες εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως κατά τρόπο ώστε αυτή να συνάδει προς το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, το δικαστήριο αυτό οφείλει, σε κατάσταση όπως εκείνη της υποθέσεως C-570/16, να διασφαλίσει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που παρέχει η εν λόγω διάταξη και να εγγυηθεί την πλήρη αποτελεσματικότητά της, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη την εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 79).

92 Κατόπιν των ανωτέρω εκτιμήσεων, στο δεύτερο σκέλος του ερωτήματος στην υπόθεση C-569/16 και στο δεύτερο σκέλος του πρώτου ερωτήματος και στο δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-570/16 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, σε περίπτωση που είναι αδύνατη η ερμηνεία εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, κατά τρόπο ώστε να συνάδει προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται ένδικης διαφοράς μεταξύ του κληρονόμου του θανόντος εργαζομένου και του πρώην

εργοδότη του εργαζομένου αυτού οφείλει να μην εφαρμόσει την εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση και να μεριμνήσει ώστε ο εν λόγω κληρονόμος να εισπράξει, εις βάρος του εργοδότη αυτού, χρηματική αποζημίωση για την κεκτημένη βάσει των ως άνω διατάξεων ετήσια άδεια του εν λόγω εργαζομένου την οποία αυτός δεν είχε λάβει πριν από τον θάνατό του. Το εθνικό δικαστήριο υπέχει αυτή την υποχρέωση δυνάμει του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88 και του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, στην περίπτωση που αντίδικοι στη διαφορά είναι ο κληρονόμος και ένας εργοδότης που αποτελεί δημόσια αρχή και, δυνάμει της δεύτερης από αυτές τις διατάξεις, στην περίπτωση που αντίδικοι στη διαφορά είναι ο κληρονόμος και ένας ιδιώτης εργοδότης.

Επί των δικαστικών εξόδων

93 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

1) Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, σύμφωνα με την οποία, στην περίπτωση που η σχέση εργασίας λυθεί λόγω του θανάτου του εργαζομένου, αποσβέννεται το κεκτημένο δυνάμει των διατάξεων αυτών δικαίωμα του εργαζομένου στην ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δεν είχε λάβει πριν από τον θάνατό του, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για την εν λόγω μη ληφθείσα άδεια το οποίο να μπορεί να μεταβιβαστεί αιτία θανάτου στους κληρονόμους του εν λόγω εργαζομένου.

2) Σε περίπτωση που είναι αδύνατη η ερμηνεία εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, κατά τρόπο ώστε να συνάδει προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται ένδικης διαφοράς μεταξύ του κληρονόμου του θανόντος εργαζομένου και του πρώην εργοδότη του εργαζομένου αυτού οφείλει να μην εφαρμόσει την εν λόγω εθνική

κανονιστική ρύθμιση και να μεριμνήσει ώστε ο εν λόγω κληρονόμος να εισπράξει, εις βάρος του εργοδότη αυτού, χρηματική αποζημίωση για την κεκτημένη βάσει των ως άνω διατάξεων ετήσια άδεια του εν λόγω εργαζόμενου την οποία αυτός δεν είχε λάβει πριν από τον θάνατό του. Το εθνικό δικαστήριο υπέχει αυτή την υποχρέωση δυνάμει του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88 και του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, στην περίπτωση που αντίδικοι στην διαφορά είναι ο κληρονόμος και ένας εργοδότης που αποτελεί δημόσια αρχή και, δυνάμει της δεύτερης από αυτές τις διατάξεις, στην περίπτωση που αντίδικοι στη διαφορά είναι ο κληρονόμος και ένας ιδιώτης εργοδότης.

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 6ης Νοεμβρίου 2018

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική πολιτική – Οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/EK – Άρθρο 7 – Δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ’ αποδοχών – Εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία προβλέπει απόσβεση του δικαιώματος στη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ’ αποδοχών και στη χρηματική αποζημίωση για την εν λόγω άδεια στην περίπτωση που ο εργαζόμενος δεν έχει ζητήσει να του χορηγηθεί άδεια πριν από τη λύση της σχέσεως εργασίας – Οδηγία 2003/88/EK – Άρθρο 7 – Υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Άρθρο 31, παράγραφος 2 – Δυνατότητα επικλήσεως στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών»

Στην υπόθεση C-684/16,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία) με απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 2016, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 27 Δεκεμβρίου 2016, στο πλαίσιο της δίκης

Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften eV

κατά

Tetsuji Shimizu

.....

Απόφαση

1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης

Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ 2003, L 299, σ. 9), καθώς και του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften eV (στο εξής: Max-Planck) και του Tetsuji Shimizu, πρώην εργαζομένου της, σχετικά με την άρνηση της Max-Planck να του καταβάλει χρηματική αποζημίωση για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία αυτός δεν έλαβε πριν από τη λύση της σχέσεως εργασίας που τους συνέδεε.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

3 Η τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ 1993, L 307, σ. 18), είχε ως εξής:

«[εκτιμώντας] ότι ο κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, που εγκρίθηκε κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Στρασβούργο, στις 9 Δεκεμβρίου 1989, από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων ένδεκα κρατών μελών, διακηρύσσει συγκεκριμένα [...] στο σημείο 8 [...] ότι:

“[...]”

8. Κάθε εργαζόμενος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει δικαίωμα εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ως προς τη διάρκεια των οποίων θα πρέπει να επιτευχθεί προοδευτική προσέγγιση, σύμφωνα με τα ισχύοντα σε κάθε κράτος.

[...]”»

4 Όπως προκύπτει από την αιτιολογική της σκέψη 1, η οδηγία 2003/88 κωδικοποιεί τις διατάξεις της οδηγίας 93/104, την οποία κατάργησε.

5 Οι αιτιολογικές σκέψεις 4 έως 6 της οδηγίας 2003/88 έχουν ως εξής:

«(4) Η βελτίωση της ασφάλειας, της υγιεινής και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία είναι στόχος ο οποίος δεν μπορεί να εξαρτάται από καθαρά οικονομικές εκτιμήσεις.

(5) Όλοι οι εργαζόμενοι πρέπει να έχουν επαρκείς περιόδους ανάπαυσης. Η έννοια της “ανάπαυσης” πρέπει να εκφράζεται σε μονάδες χρόνου, και συγκεκριμένα ημέρες, ώρες ή και κλάσματά τους. Οι εργαζόμενοι στην [Ένωση] πρέπει να διαθέτουν ορισμένες ελάχιστες περιόδους ανάπαυσης, ημερησίας, εβδομαδιαίας και ετήσιας καθώς και κατάλληλα διαλείμματα εργασίας. [...]

(6) Οι αρχές του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας ως προς την οργάνωση του χρόνου εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της νυκτερινής, πρέπει να συνεκτιμηθούν.»

6 Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, το οποίο έχει πανομοιότυπη διατύπωση με το άρθρο 7 της οδηγίας 93/104, έχει ως εξής:

«1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της άδειας.

2. Η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αντικαθίσταται από χρηματική αποζημίωση μόνον σε περίπτωση τερματισμού της εργασιακής σχέσης.»

7 Το άρθρο 17 της οδηγίας 2003/88 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από ορισμένες διατάξεις της. Εντούτοις, δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση όσον αφορά το άρθρο 7.

Το γερμανικό δίκαιο

8 Το άρθρο 7 του Bundesurlaubsgesetz (ομοσπονδιακού νόμου περί ετήσιων αδειών), της 8ης Ιανουαρίου 1963 (BGBl. 1963, σ. 2), όπως τροποποιήθηκε στις 7 Μαΐου 2002 (BGBl. 2002 I, σ. 1529) (στο εξής: BUrtG), προβλέπει τα εξής:

«(1) Κατά τον καθορισμό του χρόνου λήψεως της άδειας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι προτιμήσεις του εργαζομένου, εκτός εάν αυτό αντίκειται σε επιτακτικά συμφέροντα της επιχείρησης ή στις σχετικές με τον χρόνο λήψεως της άδειας προτιμήσεις άλλων εργαζομένων που, για κοινωνικούς λόγους, απολαύουν προτεραιότητας. Η χορήγηση της άδειας είναι υποχρεωτική εάν ο εργαζόμενος τη ζητεί σε συνέχεια μέτρου ιατρικής προλήψεως ή αποκατάστασης.

[...]

(3) Η άδεια πρέπει να χορηγείται και να λαμβάνεται κατά το αντίστοιχο ημερολογιακό έτος. Μεταφορά της άδειας στο επόμενο ημερολογιακό έτος επιτρέπεται μόνον εάν αυτό δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους που αφορούν την επιχείρηση ή από λόγους που αφορούν το πρόσωπο του εργαζομένου. [...]

(4) Εάν η άδεια δεν μπορεί πλέον να χορηγηθεί εν όλω ή εν μέρει, λόγω λύσεως της σχέσεως εργασίας, τότε πρέπει να καταβληθεί αντίστοιχη αντισταθμιστική αποζημίωση.»

9 Η Tarifvertrag für den öffentlichen Dienst (συλλογική σύμβαση εργασίας για τους εργαζομένους στη δημόσια διοίκηση) περιλαμβάνει άρθρο 26 το οποίο φέρει τον τίτλο «Άδεια» και ορίζει, στην παράγραφο 1, τα εξής:

«[...] Η άδεια πρέπει να χορηγείται κατά το τρέχον ημερολογιακό έτος [...].

[...].»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

10 Ο T. Shimizu εργάστηκε στη Max-Planck, δυνάμει διαφόρων συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου, από την 1η Αυγούστου 2001 έως την 31η Δεκεμβρίου 2013. Η εργασιακή σχέση μεταξύ των διαδίκων διεπόταν από τις διατάξεις του BUrlG και της συλλογικής συμβάσεως εργασίας για τους εργαζομένους στη δημόσια διοίκηση.

11 Με την από 23 Οκτωβρίου 2013 επιστολή της, η Max-Planck κάλεσε τον T. Shimizu να λάβει την άδειά του πριν από τη λήξη της σχέσεως εργασίας, χωρίς όμως να τον υποχρεώσει να λάβει την άδεια σε καθορισμένο από την ίδια χρόνο. Ο T. Shimizu έλαβε δύο ημέρες άδειας, στις 15 Νοεμβρίου και στις 2 Δεκεμβρίου 2013 αντιστοίχως.

12 Αφού ζήτησε ανεπιτυχώς από τη Max-Planck, με επιστολή της 23ης Δεκεμβρίου 2013, την καταβολή αποζημιώσεως ποσού 11 979 ευρώ που αντιστοιχούσαν σε 51 ημέρες μη ληφθείσας ετήσιας άδειας για τα έτη 2012 και 2013, ο T. Shimizu άσκησε αγωγή με την οποία ζήτησε να υποχρεωθεί η Max-Planck στην καταβολή του εν λόγω ποσού.

13 Η αγωγή του έγινε δεκτή τόσο πρωτοδίκως όσο και κατ' έφεση, κατόπιν δε αυτού η Max-Planck άσκησε αναίρεση ενώπιον του Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακού δικαστηρίου εργατικών διαφορών, Γερμανία), δηλαδή του αιτούντος δικαστηρίου.

14 Το αιτούν δικαστήριο εκθέτει ότι το δικαίωμα στις επίμαχες στην κύρια δίκη ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέσθηκε, δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 3, του BUrlG, δεδομένου ότι οι ημέρες αυτές αδειάς δεν ελήφθησαν κατά τη διάρκεια του έτους το οποίο αφορούσαν. Ειδικότερα, κατά το άρθρο 7, παράγραφος 3, του BUrlG, το δικαίωμα του εργαζομένου στην άδεια που δεν έχει ληφθεί εντός του έτους το οποίο αφορά αποσβέννεται, καταρχήν, κατά τη λήξη του εν λόγω έτους, εκτός αν πληρούνται οι προβλεπόμενες στη διάταξη αυτή προϋποθέσεις μεταφοράς σε επόμενο έτος. Συνεπώς, στην περίπτωση που ο εργαζόμενος ήταν σε θέση να λάβει την άδειά του εντός του έτους αναφοράς, το

δικαίωμά του σε άδεια μετ' αποδοχών αποσβέννεται με τη λήξη του έτους αυτού. Λόγω της αποσβέσεως του ως άνω δικαιώματος αδειας, δεν είναι πλέον δυνατή η δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 4, του BUrIG μετατροπή του σε δικαίωμα αποζημιώσεως. Διαφορετική λύση θα επιβαλλόταν μόνο αν ο εργοδότης, παρά την έγκαιρη υποβολή εκ μέρους του εργαζομένου αιτήματος για χορήγηση άδειας, είχε αρνηθεί να χορηγήσει την άδεια αυτή. Αντιθέτως, το άρθρο 7 του BUrIG δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ο εργοδότης οφείλει να υποχρεώσει τον εργαζόμενο να κάνει χρήση της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που δικαιούται.

15 Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι από τη νομολογία του Δικαστηρίου δεν προκύπτει σαφώς αν εθνική κανονιστική ρύθμιση με τα περιγραφόμενα στην προηγούμενη σκέψη αποτελέσματα είναι σύμφωνη προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, ενώ στη θεωρία υφίσταται διχογνωμία επί του ζητήματος αυτού. Ειδικότερα, τίθεται το ζήτημα αν ο εργοδότης υποχρεούται, δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, να καθορίσει μονομερώς τον χρόνο της άδειας ή αν η απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, EU:C:2014:1755), έχει την έννοια ότι δεν επέρχεται απόσβεση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών κατά τη λήξη του έτους αναφοράς ή της περιόδου μεταφοράς, ακόμη και αν ο εργαζόμενος ήταν σε θέση να το ασκήσει.

16 Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο εκθέτει περαιτέρω ότι η Max-Planck είναι μη κερδοσκοπικό νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, που χρηματοδοτείται μεν, ως επί το πλείστον, από δημόσιους πόρους, αλλά δεν έχει εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση τους κανόνες που εφαρμόζονται μεταξύ ιδιωτών, οπότε πρέπει να θεωρηθεί ιδιώτης. Υπό τις συνθήκες αυτές, κατά το αιτούν δικαστήριο εναπόκειται στο Δικαστήριο να διευκρινίσει αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 ή το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχει άμεση εφαρμογή και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

17 Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Αντιβαίνει στο άρθρο 7 της οδηγίας [2003/88] ή στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του [Χάρτη] εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως αυτή του άρθρου 7 του [BUrIG], η οποία προβλέπει ως προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος λήψεως της άδειας την υποβολή σχετικής αιτήσεως από τον εργαζόμενο, με δήλωση της προτιμής του όσον αφορά τον καθορισμό του χρόνου λήψεως της άδειας, διότι άλλως το δικαίωμα λήψεως άδειας αποσβέννεται κατά τη λήξη της περιόδου αναφοράς χωρίς

καμία αναπλήρωση, και η οποία συνεπώς δεν υποχρεώνει τον εργοδότη να προβεί αυτοβούλως σε, δεσμευτικό για τον εργαζόμενο, μονομερή καθορισμό του χρόνου λήψεως της άδειας εντός της περιόδου αναφοράς;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

Ισχύουν τα ανωτέρω ακόμη και στην περίπτωση που η εργασιακή σχέση υφίστατο μεταξύ ιδιωτών;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

18 Με το πρώτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, σύμφωνα με την οποία, στην περίπτωση που ο εργαζόμενος δεν έχει ζητήσει να ασκήσει το δικαίωμά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών εντός της οικείας περιόδου αναφοράς, κατά το πέρας της περιόδου αυτής αποσβέννυται το κεκτημένο δυνάμει των διατάξεων αυτών δικαίωμά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών και, συνακόλουθα, το δικαίωμά του να λάβει χρηματική αποζημίωση για την ως άνω μη ληφθείσα ετήσια άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας.

19 Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών πρέπει να θεωρείται ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, από την οποία δεν χωρεί παρέκκλιση και της οποίας η εφαρμογή από τις αρμόδιες εθνικές αρχές μπορεί να γίνεται μόνον εντός των ορίων που ρητώς καθορίζει η οδηγία 2003/88 (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, *Bollacke*, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 15 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

20 Εξάλλου, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν συνιστά απλώς ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, αλλά έχει και ρητώς κατοχυρωθεί στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, στον οποίο το άρθρο 6, παράγραφος 1, ΣΕΕ προσδίδει την ίδια νομική ισχύ με αυτήν των Συνθηκών (απόφαση της 30ής Ιουνίου 2016, *Sobczyszyn*, C-178/15, EU:C:2016:502, σκέψη 20 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

21 Όσον αφορά, κατά πρώτον, το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, πρέπει εξ αρχής να επισημανθεί ότι η υπόθεση της κύριας δίκης αφορά άρνηση καταβολής αποζημιώσεως για την άδεια η οποία δεν είχε ληφθεί κατά τον χρόνο λύσεως της σχέσεως εργασίας που συνέδεε τους διαδίκους της κύριας δίκης.

22 Ως προς το ζήτημα αυτό, υπενθυμίζεται ότι μετά τη λύση της σχέσεως εργασίας ο εργαζόμενος δεν δύναται πλέον να λάβει αυτούσια την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δικαιούται. Προκειμένου να μην αποκλεισθεί παντελώς, εξαιτίας της αδυναμίας αυτής, η άσκηση από τον εργαζόμενο του δικαιώματος σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών έστω και υπό χρηματική μορφή, το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 προβλέπει ότι ο εργαζόμενος δικαιούται χρηματική αποζημίωση για τις ημέρες μη ληφθείσας ετήσιας άδειας (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 17 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

23 Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 δεν θέτει καμία προϋπόθεση για τη θεμελίωση του δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης, πέραν εκείνης κατά την οποία, αφενός, η σχέση εργασίας πρέπει να έχει λυθεί και, αφετέρου, ο εργαζόμενος δεν πρέπει να έχει λάβει όλη την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία edικαιούτο, κατά τον χρόνο λύσεως της σχέσεως αυτής (απόφαση της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 27 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

24 Ως προς το ζήτημα αυτό, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου η εν λόγω διάταξη απαγορεύει εθνικές διατάξεις ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν ότι, κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας, ουδεμία χρηματική αποζημίωση για μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών καταβάλλεται στον εργαζόμενο ο οποίος δεν ήταν σε θέση να ασκήσει το δικαίωμά του για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, ιδίως επειδή ευρισκόταν σε αναρρωτική άδεια κατά τη διάρκεια ολόκληρης ή μέρους της περιόδου αναφοράς και/ή μιας περιόδου μεταφοράς (αποφάσεις της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ., C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18, σκέψη 62· της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 31, καθώς και της 29ης Νοεμβρίου 2017, King, C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 65).

25 Το Δικαστήριο έχει ομοίως κρίνει ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και, κατά συνέπεια, το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης κατά την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου μπορούν να αποσβεσθούν λόγω του θανάτου του εργαζομένου. Ως προς το ζήτημα αυτό, το Δικαστήριο επισήμανε μεταξύ άλλων ότι, αν γινόταν δεκτό ότι η λύση της σχέσεως εργασίας λόγω του θανάτου του εργαζομένου συνεπάγεται απόσβεση της υποχρέωσης καταβολής της αποζημίωσης αυτής, αυτό θα σήμαινε ότι ένα τυχαίο γεγονός μπορεί να επιφέρει αναδρομικώς πλήρη απόσβεση του ίδιου

του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψεις 25, 26 και 30).

26 Πράγματι, η απόσβεση του δικαιώματος του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών και του αντίστοιχου δικαιώματος αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, χωρίς να έχει παρασχεθεί πραγματικά στον ενδιαφερόμενο η δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, θα έθιγε την ουσία αυτή καθεαυτήν του δικαιώματος αυτού (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2013, Επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack, C-579/12 RX-II, EU:C:2013:570, σκέψη 32).

27 Όσον αφορά την υπόθεση της κύριας δίκης, πρέπει να επισημανθεί ότι, σύμφωνα με τις διευκρινίσεις που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο, η άρνηση της πρώην εργοδότης του T. Shimizu να του καταβάλει χρηματική αποζημίωση για την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που δεν είχε λάβει πριν από τη λύση της σχέσεως εργασίας στηρίζεται σε κανόνα του εθνικού δικαίου κατά τον οποίο το δικαίωμα στην εν λόγω άδεια αποσβέννυται, καταρχήν, όχι λόγω της λύσεως της σχέσεως εργασίας, αλλά λόγω του γεγονότος ότι ο εργαζόμενος, κατά τη διάρκεια της σχέσεως αυτής εργασίας, δεν ζήτησε να του χορηγηθεί η εν λόγω άδεια κατά την οικεία περίοδο αναφοράς.

28 Συνεπώς, το ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι κατ' ουσίαν αν, λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του Δικαστηρίου που εκτέθηκε στη σκέψη 23 της παρούσας αποφάσεως, ο T. Shimizu είχε ακόμη κατά τη λήξη της επίμαχης στην κύρια δίκη σχέσεως εργασίας δικαίωμα σε ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών οι οποίες μπορούσαν να μετατραπούν σε χρηματική αποζημίωση λόγω της λύσεως της σχέσεως εργασίας.

29 Επομένως, το εν λόγω ζήτημα αφορά πρωτίστως την ερμηνεία του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 και συνίσταται στο αν η διάταξη αυτή απαγορεύει, αφενός, να εξαρτάται η διατήρηση του δικαιώματος στην ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που δεν έχει ληφθεί κατά το πέρας της οικείας περιόδου αναφοράς από την προϋπόθεση ο εργαζόμενος να έχει ζητήσει να ασκήσει το δικαίωμα αυτό κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου και, αφετέρου, να προβλέπεται απόσβεση του δικαιώματος αυτού ελλείψει τέτοιου αιτήματος, χωρίς ο εργοδότης να έχει υποχρέωση να καθορίσει μονομερώς και δεσμευτικά για τον εργαζόμενο τον χρόνο χορηγήσεως της άδειας κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής.

30 Συναφώς, πρώτον, από τη νομολογία του Δικαστηρίου που εκτέθηκε στις σκέψεις 22 έως 25 της παρούσας αποφάσεως δεν μπορεί να συναχθεί ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ο εργαζόμενος, ανεξαρτήτως του λόγου για τον οποίο δεν έλαβε την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, πρέπει να εξακολουθεί να διατηρεί το δικαίωμα ετήσιας άδειας που προβλέπει η παράγραφος 1 του εν λόγω άρθρου και, σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, δικαίωμα σε αποζημίωση που μπορεί, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, να αντικαταστήσει την ετήσια άδεια.

31 Δεύτερον, μολοντί βεβαίως, κατά πάγια νομολογία, για λόγους προασπίσεως του θεμελιώδους αυτού δικαιώματος του εργαζομένου το οποίο κατοχυρώνεται στο δίκαιο της Ένωσης, το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν μπορεί να τυγχάνει στενής ερμηνείας εις βάρος των δικαιωμάτων που ο εργαζόμενος αντλεί από την οδηγία αυτή (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke, C-118/13, EU:C:2014:1755, σκέψη 22 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), πρέπει εντούτοις να υπομνησθεί επίσης ότι η καταβολή αποδοχών ετήσιας άδειας την οποία προβλέπει η παράγραφος 1 του άρθρου αυτού αποσκοπεί στην παροχή προς τον εργαζόμενο της δυνατότητας να λάβει πράγματι την ετήσια άδεια που δικαιούται (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 49).

32 Πράγματι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ο σκοπός του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας, αφενός, να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων τα οποία έχει αναλάβει στο πλαίσιο της συμβάσεως εργασίας και, αφετέρου, να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα αναψυχής και ψυχαγωγίας (απόφαση της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek, C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

33 Εξάλλου, προβλέποντας ότι η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν μπορεί να αντικατασταθεί με καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως παρά μόνο σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 έχει επίσης σκοπό να διασφαλίσει ότι ο εργαζόμενος θα έχει τη δυνατότητα να τύχει μιας πραγματικής περιόδου αναπαύσεως, προς τον σκοπό της αποτελεσματικής προστασίας της ασφάλειας και της υγείας του (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 60 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

34 Τρίτον, όπως προκύπτει από το γράμμα αυτό καθεαυτό του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88 και από τη νομολογία του Δικαστηρίου, εναπόκειται στα κράτη μέλη να καθορίσουν, στο εσωτερικό τους δίκαιο, τους όρους ασκήσεως και εφαρμογής του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, προσδιορίζοντας τις συγκεκριμένες συνθήκες υπό τις οποίες οι εργαζόμενοι μπορούν να κάνουν χρήση του εν λόγω δικαιώματος (απόφαση της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ., C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18, σκέψη 28 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

35 Το Δικαστήριο έχει ιδίως διευκρινίσει συναφώς ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 δεν απαγορεύει, καταρχήν, εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει λεπτομερείς κανόνες για την άσκηση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που απονέμεται ρητώς από την ως άνω οδηγία, οι οποίοι περιλαμβάνουν ακόμη και την απώλεια του εν λόγω δικαιώματος κατά τη λήξη μιας περιόδου αναφοράς ή μιας περιόδου μεταφοράς, υπό την προϋπόθεση όμως ότι ο εργαζόμενος του οποίου το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέσθηκε είχε πράγματι τη δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα που του απονέμει η εν λόγω οδηγία (απόφαση της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ., C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18, σκέψη 43).

36 Πλην όμως, εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 3, του BUrlG, η οποία προβλέπει ότι κατά τον καθορισμό του χρόνου λήψεως της άδειας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι προτιμήσεις του εργαζομένου, εκτός εάν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι συνδεόμενοι με τα συμφέροντα της επιχειρήσεως ή έχουν εκφρασθεί προτιμήσεις άλλων εργαζομένων που, για κοινωνικούς λόγους, απολαύουν προτεραιότητας, ή ότι κατά γενικό κανόνα η άδεια πρέπει να λαμβάνεται κατά τη διάρκεια του έτους αναφοράς, εμπίπτει στο πεδίο των λεπτομερών κανόνων για την άσκηση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 και της νομολογίας του Δικαστηρίου που εκτέθηκε στην προηγούμενη σκέψη.

37 Τέτοιου είδους κανονιστική ρύθμιση συγκαταλέγεται μεταξύ των κανόνων και των διαδικασιών του εθνικού δικαίου περί καθορισμού των αδειών των εργαζομένων, οι οποίοι έχουν σκοπό να λαμβάνουν υπόψη τα διάφορα εμπλεκόμενα συμφέροντα (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2009, Vicente Pereda, C-277/08, EU:C:2009:542, σκέψη 22).

38 Εντούτοις και όπως προκύπτει από τη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως, πρέπει να διασφαλίζεται ότι η εφαρμογή αυτών των εθνικών κανόνων δεν μπορεί να

συνεπάγεται την απόσβεση κεκτημένου δικαιώματος του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, ακόμη και στην περίπτωση που δεν του έχει δοθεί πραγματική δυνατότητα ασκήσεως του δικαιώματος αυτού.

39 Εν προκειμένω, επισημαίνεται ότι από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι οι εθνικές διατάξεις που μνημονεύθηκαν στη σκέψη 36 της παρούσας αποφάσεως ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι, αν ο εργαζόμενος δεν ζητήσει, κατά τη διάρκεια της οικείας περιόδου αναφοράς, να λάβει την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που δικαιούται, κατά το πέρας της περιόδου αυτής αποσβέννεται καταρχήν το δικαίωμα του σε αυτή την άδεια όπως και, συνακόλουθα, το δικαίωμά του σε αποζημίωση για τη μη ληφθείσα αυτή άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας.

40 Πλην όμως, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 32 των προτάσεών του, αυτή η αυτόματη απώλεια του δικαιώματος σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, η οποία δεν εξαρτάται από την προϋπόθεση του προηγούμενου ελέγχου του κατά πόσον ο εργαζόμενος ήταν πράγματι σε θέση να ασκήσει το δικαίωμα αυτό, υπερβαίνει τα όρια που, όπως εκτέθηκε στη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως, οφείλουν να τηρούν απαρεγκλίτως τα κράτη μέλη όταν καθορίζουν τους λεπτομερείς κανόνες ασκήσεως του εν λόγω δικαιώματος.

41 Πράγματι, ο εργαζόμενος πρέπει να θεωρείται ως το ασθενές μέρος στο πλαίσιο της σχέσεως εργασίας και, επομένως, είναι αναγκαίο να μην παρέχεται στον εργοδότη η ευχέρεια να του επιβάλει περιορισμό των δικαιωμάτων του. Λαμβανομένης υπόψη της ως άνω ιδιότητάς του ως ασθενούς μέρους, ο εργαζόμενος μπορεί να αποτραπεί από το να προβάλει ρητώς τα δικαιώματά του έναντι του εργοδότη του εφόσον η διεκδίκηση των δικαιωμάτων αυτών ενδέχεται να τον εκθέσει στη λήψη μέτρων, εκ μέρους του εργοδότη του, ικανών να επηρεάσουν τη σχέση εργασίας εις βάρος του εν λόγω εργαζομένου (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 25ης Νοεμβρίου 2010, Fuß, C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψεις 80 και 81 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

42 Επιπλέον, τα κίνητρα για να μη χρησιμοποιεί ο εργαζόμενος την άδεια αναπαύσεως που δικαιούται ή για να εξωθούνται οι εργαζόμενοι να μην τη χρησιμοποιούν είναι ασυμβίβαστα με τους σκοπούς του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών οι οποίοι εκτέθηκαν στις σκέψεις 32 και 33 της παρούσας αποφάσεως και αφορούν ιδίως τη διασφάλιση της πραγματικής αναπαύσεως του εργαζομένου, χάριν αποτελεσματικής προστασίας της ασφάλειας και της υγείας του (βλ., υπ' αυτή

την έννοια, απόφαση της 6ης Απριλίου 2006, Federatie Nederlandse Vakbeweging, C-124/05, EU:C:2006:244, σκέψη 32). Συνεπώς, κάθε πρακτική ή παράλειψη του εργοδότη η οποία ενδέχεται να αποτρέψει τον εργαζόμενο από τη λήψη της ετήσιας άδειάς του είναι επίσης ασυμβίβαστη με τον σκοπό του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών (απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, King, C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 39 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

43 Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να αποφευχθεί μια κατάσταση στην οποία το βάρος της μέριμνας για την πραγματική άσκηση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών θα μετατοπισθεί εξ ολοκλήρου προς τον εργαζόμενο, ενώ ο εργοδότης θα έχει, κατ' αυτόν τον τρόπο, τη δυνατότητα να απαλλαγεί από την τήρηση των δικών του υποχρεώσεων με το πρόσχημα ότι ο εργαζόμενος δεν υπέβαλε αίτημα για τη χορήγηση άδειας μετ' αποδοχών.

44 Μολονότι, προς απάντηση στον προβληματισμό που εκτίθεται ως προς το ζήτημα αυτό στο πλαίσιο του πρώτου ερωτήματος, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η τήρηση της υποχρέωσης που επιβάλλει στον εργοδότη το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν μπορεί να φθάνει μέχρι το σημείο να τον υποχρεώνει να εξαναγκάζει τους εργαζομένους του να ασκήσουν πράγματι το δικαίωμά τους να λάβουν ετήσια άδεια μετ' αποδοχών (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2006, Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου, C-484/04, EU:C:2006:526, σκέψη 43), γεγονός παραμένει ότι ο εργοδότης οφείλει εντούτοις να μεριμνά ώστε να παρέχεται στον εργαζόμενο η δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμά του αυτό (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, King, C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 63).

45 Προς τον σκοπό αυτό και όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 41 έως 43 των προτάσεών του, λαμβανομένου υπόψη του επιτακτικού χαρακτήρα του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και προς διασφάλιση της πρακτικής αποτελεσματικότητας του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88, ο εργοδότης οφείλει ιδίως να μεριμνά, συγκεκριμένα και με πλήρη διαφάνεια, για την παροχή στον εργαζόμενο της πραγματικής δυνατότητας να λάβει την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που δικαιούται, προτρέποντάς τον, εν ανάγκη επισήμως, να τη λάβει και ταυτοχρόνως ενημερώνοντάς τον, συγκεκριμένα και εγκαίρως ώστε να διασφαλίζεται ότι η εν λόγω άδεια θα μπορεί ακόμη να έχει τη σκοπούμενη συμβολή στην ανάπαυση και την αναψυχή του ενδιαφερομένου, ότι, αν δεν λάβει τις ημέρες αδειάς

που δικαιούται, το δικαίωμά του σε αυτές θα αποσβεσθεί κατά το πέρας της περιόδου αναφοράς ή μιας επιτρεπόμενης περιόδου μεταφοράς.

46 Επιπλέον, ο εργοδότης φέρει το σχετικό βάρος αποδείξεως (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψη 68). Εάν ο εργοδότης δεν είναι σε θέση να αποδείξει ότι επέδειξε όλη τη δέουσα επιμέλεια ώστε να παρασχεθεί πράγματι στον εργαζόμενο η δυνατότητα να λάβει την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που edικαιούτο, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η απόσβεση του δικαιώματος στην εν λόγω άδεια κατά το πέρας της περιόδου αναφοράς ή επιτρεπόμενης μεταφοράς και, σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, η συνακόλουθη μη καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια αποτελούν παράβαση του άρθρου 7, παράγραφος 1, και του άρθρου 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88, αντιστοίχως.

47 Αντιθέτως, αν ο εν λόγω εργοδότης είναι σε θέση να ανταποκριθεί στο συναφές βάρος αποδείξεως και, επομένως, προκύπτει ότι ο εργαζόμενος, σκοπίμως και με πλήρη επίγνωση των εντεύθεν συνεπειών, επέλεξε να μην κάνει χρήση της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που edικαιούτο, αφού του είχε παρασχεθεί η δυνατότητα πραγματικής ασκήσεως του δικαιώματός του σε αυτή, το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας 2003/88 δεν αντιτίθεται στην απόσβεση του δικαιώματος αυτού ούτε στη συνακόλουθη, σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, μη καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών.

48 Πράγματι, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 50 και 51 των προτάσεών του, τυχόν ερμηνεία του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88 η οποία θα μπορούσε να ωθήσει τον εργαζόμενο να επιλέξει σκοπίμως να μη λάβει την ετήσια άδειά του μετ' αποδοχών κατά τη διάρκεια της οικείας περιόδου αναφοράς ή επιτρεπόμενης μεταφοράς, προκειμένου να αυξήσει τις αποδοχές του κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας, θα ήταν, όπως προκύπτει από τη σκέψη 42 της παρούσας αποφάσεως, ασυμβίβαστη με τους σκοπούς που επιδιώκονται με τη θέσπιση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

49 Όσον αφορά, κατά δεύτερον, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην έννομη τάξη της Ένωσης μπορούν να εφαρμόζονται σε όλες τις καταστάσεις που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης (βλ., ιδίως, απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

50 Συνεπώς, δεδομένου ότι με την επίμαχη στην κύρια δίκη κανονιστική ρύθμιση τίθεται σε εφαρμογή η οδηγία 2003/88, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη μπορεί να εφαρμοσθεί στην υπόθεση της κύριας δίκης (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, σκέψη 43).

51 Ως προς το ζήτημα αυτό, καταρχάς, από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη προκύπτει ότι η εν λόγω διάταξη κατοχυρώνει το «δικαίωμα» κάθε εργαζομένου σε «ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών».

52 Εν συνεχεία, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις όσον αφορά το άρθρο 31 του Χάρτη, οι οποίες, κατά το άρθρο 6, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ και το άρθρο 52, παράγραφος 7, του Χάρτη, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την ερμηνεία του, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη εμπνέεται από την οδηγία 93/104, καθώς και από το άρθρο 2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, που υπογράφηκε στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961 και αναθεωρήθηκε στο Στρασβούργο στις 3 Μαΐου 1996, και από το σημείο 8 του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, που εγκρίθηκε κατά τη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Στρασβούργο στις 9 Δεκεμβρίου 1989 (απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2013, Επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack, C-579/12 RX-II, EU:C:2013:570, σκέψη 27).

53 Όπως προκύπτει από την αιτιολογική της σκέψη 1, η οδηγία 2003/88 κωδικοποίησε την οδηγία 93/104, το δε άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, που αφορά το δικαίωμα ετήσιας άδειας, επαναλαμβάνει αυτολεξεί το κείμενο του άρθρου 7 της οδηγίας 93/104 (απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2013, Επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack, C-579/12 RX-II, EU:C:2013:570, σκέψη 28).

54 Στο ως άνω πλαίσιο, υπενθυμίζεται, τέλος, ότι το θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που κατοχυρώνεται με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη επιτρέπεται να περιοριστεί μόνον εφόσον τηρούνται οι αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπει το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη και, ιδίως, εφόσον δεν θίγεται το βασικό περιεχόμενο του εν λόγω δικαιώματος. Συνεπώς, τα κράτη μέλη δεν δύνανται να παρεκκλίνουν από την αρχή που απορρέει από το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, σε συνδυασμό με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, κατά την οποία ένα κεκτημένο δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν αποσβέννεται με τη λήξη της περιόδου αναφοράς και/ή της προβλεπόμενης από την εθνική νομοθεσία περιόδου μεταφοράς, εφόσον ο εργαζόμενος δεν ήταν σε θέση να κάνει χρήση της άδειας αυτής

(βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, King, C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 56).

55 Από τις ως άνω εκτιμήσεις προκύπτει ότι τόσο το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 όσο και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, ως προς τις περιπτώσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του, έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση σύμφωνα με την οποία, στην περίπτωση που ο εργαζόμενος δεν έχει ζητήσει να ασκήσει, εντός της περιόδου αναφοράς, το κεκτημένο δυνάμει των εν λόγω διατάξεων δικαίωμά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, αποσβέννεται αυτοδικαίως το εν λόγω δικαίωμα, χωρίς επομένως να ελέγχεται προηγουμένως αν πράγματι δόθηκε στον εργαζόμενο η δυνατότητα να το ασκήσει, και, συνακόλουθα, το δικαίωμά του σε χρηματική αποζημίωση για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας.

56 Αντιθέτως, στην περίπτωση που ο εργαζόμενος, σκοπίμως και με πλήρη επίγνωση των εντεύθεν συνεπειών, επέλεξε να μην κάνει χρήση της ετήσιας άδειάς του μετ' αποδοχών, αφού του είχε παρασχεθεί η δυνατότητα να ασκήσει πραγματικά το δικαίωμά του σε αυτή, το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας 2003/88, καθώς και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν αντιτίθενται στην απόσβεση του δικαιώματος αυτού ούτε, σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, στη συνακόλουθη μη καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, χωρίς ο εργοδότης να υποχρεούται να επιβάλει στον εργαζόμενο να ασκήσει πραγματικά το εν λόγω δικαίωμα.

57 Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει αν είναι δυνατή ερμηνεία της επίμαχης στην κύρια δίκη εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως η οποία να είναι σύμφωνη προς το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη.

58 Ως προς το ζήτημα αυτό, υπενθυμίζεται, ειδικότερα, ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, κατά την εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να το ερμηνεύουν κατά το μέτρο του δυνατού με γνώμονα το γράμμα και τον σκοπό της επίμαχης οδηγίας, προκειμένου να επιτυγχάνεται το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με την οδηγία αυτή και, κατά συνέπεια, να συμμορφώνονται προς το άρθρο 288, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 24 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

59 Η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας επιβάλλει επίσης στα εθνικά δικαστήρια να πράττουν ό,τι είναι δυνατό εντός των ορίων της αρμοδιότητάς τους, λαμβάνοντας

υπόψη το σύνολο του εσωτερικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις αναγνωρισμένες από το δίκαιο αυτό μεθόδους ερμηνείας, προκειμένου να διασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα της οικείας οδηγίας και να καταλήγουν σε λύση σύμφωνη προς τον σκοπό που επιδιώκει η οδηγία αυτή (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, *Dominguez*, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 27 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

60 Όπως έχει επίσης κρίνει το Δικαστήριο, η ως άνω απαίτηση περί σύμφωνης ερμηνείας περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να τροποποιούν, αν παρίσταται ανάγκη, την πάγια νομολογία τους σε περίπτωση που αυτή στηρίζεται σε ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου η οποία δεν συμβιβάζεται με τους σκοπούς της εκάστοτε οδηγίας. Ως εκ τούτου, δεν θα ήταν ορθή η κρίση εθνικού δικαστηρίου ότι αδυνατεί να ερμηνεύσει εθνική διάταξη σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης για τον λόγο και μόνον ότι η διάταξη αυτή έχει ερμηνευθεί παγίως κατά τρόπο μη συνάδοντα προς το δίκαιο αυτό (απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, *Egenberger*, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψεις 72 και 73 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

61 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των ανωτέρω εκτιμήσεων, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, σύμφωνα με την οποία, αν ο εργαζόμενος δεν έχει ζητήσει να ασκήσει το δικαίωμά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών εντός της οικείας περιόδου αναφοράς, κατά το πέρας της περιόδου αυτής αποσβέννυνται, αυτοδικαίως και χωρίς να ελέγχεται προηγουμένως αν ο εργοδότης παρέσχε πράγματι στον εργαζόμενο δυνατότητα ασκήσεως του δικαιώματος αυτού, μεταξύ άλλων με κατάλληλη εκ μέρους του ενημέρωση του εργαζομένου, τόσο το κεκτημένο δυνάμει των εν λόγω διατάξεων δικαίωμά του στις ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών για την εν λόγω περίοδο όσο και, συνακόλουθα, το δικαίωμά του να λάβει χρηματική αποζημίωση για την ως άνω μη ληφθείσα ετήσια άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας. Εναπόκειται συναφώς στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του εσωτερικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις αναγνωρισμένες από το δίκαιο αυτό μεθόδους ερμηνείας, αν είναι δυνατή ερμηνεία του δικαίου αυτού κατά τρόπο που να διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης.

Επί του δεύτερου ερωτήματος

62 Με το δεύτερο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν, σε περίπτωση που είναι αδύνατη η ερμηνεία εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, κατά τρόπο ώστε αυτή να συνάδει προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, οι εν λόγω διατάξεις του δικαίου της Ένωσης έχουν την έννοια ότι, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ εργαζομένου και του ιδιώτη πρώην εργοδότη του, συνεπάγονται τη μη εφαρμογή από το εθνικό δικαστήριο της ως άνω εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως και την επιδίκαση στον εν λόγω εργαζόμενο χρηματικής αποζημιώσεως εις βάρος του εργοδότη για την ετήσια άδεια την οποία ο εργαζόμενος edικαιούτο βάσει των ίδιων ως άνω διατάξεων και δεν είχε λάβει κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας.

63 Όσον αφορά, κατά πρώτον, το άμεσο αποτέλεσμα που ενδεχομένως πρέπει να αναγνωριστεί στο άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, σε κάθε περίπτωση κατά την οποία οι διατάξεις οδηγίας είναι, από απόψεως του περιεχομένου τους, ανεπιφύλακτες και αρκούντως ακριβείς, οι ιδιώτες μπορούν να τις επικαλούνται έναντι του κράτους μέλους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, είτε σε περίπτωση κατά την οποία το κράτος μέλος αυτό παρέλειψε να τις μεταφέρει εμπροθέσμως στην εσωτερική έννομη τάξη είτε σε περίπτωση κατά την οποία τις μετέφερε στην εσωτερική έννομη τάξη πλημμελώς (απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Επιπλέον, όταν οι ιδιώτες είναι σε θέση να επικαλεστούν οδηγία έναντι του κράτους, μπορούν να το πράξουν ανεξαρτήτως του αν το κράτος ενεργεί ως εργοδότης ή ως δημόσια αρχή. Πράγματι, και στις δύο περιπτώσεις πρέπει να αποτραπεί το ενδεχόμενο να μπορεί το κράτος να αντλήσει όφελος από τη μη συμμόρφωσή του προς το δίκαιο της Ένωσης (απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 38 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

64 Βάσει των εκτιμήσεων αυτών, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι επίκληση, εκ μέρους των ιδιωτών, των ανεπιφύλακτων και αρκούντως ακριβών διατάξεων των οδηγιών χωρεί όχι μόνο έναντι κράτους μέλους και όλων των οργάνων της διοικήσεώς του, περιλαμβανομένων των αποκεντρωμένων αρχών, αλλά επίσης και έναντι των οργανισμών και φορέων που υπόκεινται στην εποπτεία ή τον έλεγχο του κράτους ή στους οποίους έχει ανατεθεί η εκτέλεση αποστολής δημοσίου συμφέροντος και οι οποίοι διαθέτουν, προς τούτο, εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με τις εξουσίες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών

κανόνες (απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Smith, C-122/17, EU:C:2018:631, σκέψη 45 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

65 Εν προκειμένω, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο το οποίο εξάλλου είναι το μόνο που έχει στη διάθεσή του τις χρήσιμες πληροφορίες προς τούτο, να προβεί στις αναγκαίες εξακριβώσεις επί του ζητήματος αυτού. Πλην όμως, το εν λόγω δικαστήριο έκρινε, όπως προκύπτει από τη σκέψη 16 της παρούσας αποφάσεως, ότι η Max-Planck πρέπει να θεωρηθεί ιδιώτης.

66 Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μια οδηγία δεν μπορεί αφ' εαυτής να γεννά υποχρεώσεις εις βάρος ιδιώτη και επομένως δεν χωρεί επίκλησή της έναντι αυτού. Πράγματι, η επέκταση στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών της δυνατότητας επικλήσεως διατάξεως οδηγίας που δεν έχει μεταφερθεί ή έχει μεταφερθεί πλημμελώς στην εσωτερική έννομη τάξη θα ισοδυναμούσε με αναγνώριση της εξουσίας της Ένωσης να επιβάλλει υποχρεώσεις με άμεσο αποτέλεσμα σε βάρος ιδιωτών, παρά το γεγονός ότι διαθέτει τέτοια αρμοδιότητα μόνο στις περιπτώσεις που της απονέμεται εξουσία εκδόσεως κανονισμών (απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Smith, C-122/17, EU:C:2018:631, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

67 Επομένως, ακόμη και μια σαφής, ακριβής και ανεπιφύλακτη διάταξη οδηγίας, η οποία αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων ή στην επιβολή υποχρεώσεων στους ιδιώτες, δεν μπορεί να έχει εφαρμογή, αυτή καθεαυτήν, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς ανακύπτουσας αποκλειστικώς μεταξύ ιδιωτών (απόφαση της 7ης Αυγούστου 2018, Smith, C-122/17, EU:C:2018:631, σκέψη 43 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

68 Ως εκ τούτου, μολονότι το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας 2003/88 πληροί τις απαιτούμενες προϋποθέσεις ανεπιφύλακτου χαρακτήρα και επαρκούς ακρίβειας ώστε να έχει άμεσο αποτέλεσμα (βλ., υπ' αυτή την έννοια, σημερινή απόφαση, Bauer και Willmeroth, C-569/16 και C-570/16, EU:C:2018:337, σκέψεις 71 έως 73), δεν μπορεί να γίνει επίκλησή του σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών, προκειμένου να διασφαλιστεί η πλήρης αποτελεσματικότητα του εν λόγω δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών και να μην εφαρμοστεί οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου (απόφαση της 26ης Μαρτίου 2015, Fenoll, C-316/13, EU:C:2015:200, σκέψη 48).

69 Όσον αφορά, κατά δεύτερον, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, το οποίο, όπως εκτέθηκε στις σκέψεις 49 έως 55 της παρούσας αποφάσεως, έχει εφαρμογή σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη και έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε

κανονιστική ρύθμιση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, υπενθυμίζεται εξ αρχής ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών συνιστά ουσιώδη αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης.

70 Η αρχή αυτή πηγάζει τόσο από πράξεις που έχουν καταρτιστεί από τα κράτη μέλη σε επίπεδο Ένωσης, όπως ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, του οποίου γίνεται εξάλλου μνεία στο άρθρο 151 ΣΛΕΕ, όσο και από διεθνή κείμενα στην κατάρτιση των οποίων τα εν λόγω κράτη μέλη έχουν συμπράξει ή στα οποία αυτά έχουν προσχωρήσει. Μεταξύ των διεθνών αυτών κειμένων περιλαμβάνεται ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, στον οποίο όλα τα κράτη μέλη είναι συμβαλλόμενα μέρη, δεδομένου ότι έχουν προσχωρήσει είτε στον αρχικό Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη είτε στον αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη είτε και στις δύο μορφές του, και στον οποίο γίνεται επίσης αναφορά στο άρθρο 151 ΣΛΕΕ. Πρέπει επίσης να γίνει μνεία της Συμβάσεως 132 της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας, της 24ης Ιουνίου 1970, περί της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών (αναθεωρηθείσα), η οποία, όπως επισήμανε το Δικαστήριο στις σκέψεις 37 και 38 της αποφάσεως της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ. (C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18), διατυπώνει τις αρχές της εν λόγω Οργανώσεως οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όπως διευκρινίζει η αιτιολογική σκέψη 6 της οδηγίας 2003/88.

71 Ως προς το ζήτημα αυτό, η τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/104 υπενθυμίζει, ειδικότερα, ότι στο σημείο 8 του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων διακηρύσσεται το δικαίωμα κάθε εργαζομένου στην Ένωση, μεταξύ άλλων, για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, ως προς τη διάρκεια της οποίας θα πρέπει να επιτευχθεί προοδευτική προσέγγιση, σύμφωνα με τα ισχύοντα σε κάθε κράτος (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 26ης Ιουνίου 2001, BECTU, C-173/99, EU:C:2001:356, σκέψη 39).

72 Συνεπώς, το άρθρο 7 της οδηγίας 93/104 και το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν κατοχύρωσαν αφ' εαυτών το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών το οποίο ως εκ τούτου πηγάζει, μεταξύ άλλων, από διάφορα διεθνή κείμενα (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 75) και έχει επιτακτικό χαρακτήρα, ως ουσιώδης αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006, Robinson-Steele κ.λπ., C-131/04 και C-257/04, EU:C:2006:177, σκέψεις 48 και 68), η δε ουσιώδης αυτή αρχή περιλαμβάνει αυτό καθεαυτό το δικαίωμα ετήσιας άδειας «μετ'

αποδοχών» και το άρρηκτα συνδεδεμένο δικαίωμα στην καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας (βλ. σημερινή απόφαση, Bauer και Willmeroth, C-569/16 και C-570/16, EU:C:2018:337, σκέψη 83).

73 Ορίζοντας, με επιτακτική διατύπωση, ότι «[κ]άθε εργαζόμενος» έχει «δικαίωμα» «σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών», χωρίς να παραπέμπει συναφώς στις «περιπτώσεις και [...] τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές», όπως, για παράδειγμα, το άρθρο 27 του Χάρτη το οποίο αφορά η απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale (C-176/12, EU:C:2014:2), το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη εκφράζει την ουσιώδη αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης από την οποία επιτρέπεται παρέκκλιση μόνον εφόσον τηρούνται οι αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπει το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη και, ιδίως, εφόσον δεν θίγεται το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

74 Συνεπώς, το δικαίωμα ετήσιας περιόδου αμειβόμενων διακοπών που κατοχυρώνει υπέρ κάθε εργαζομένου το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη είναι, ως προς την ίδια του την ύπαρξη, επιτακτικό και ανεπιφύλακτο, δεδομένου ότι δεν απαιτείται συγκεκριμενοποίησή του με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου, οι οποίες απλώς καλούνται να προσδιορίσουν τη συγκεκριμένη διάρκεια της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και, κατά περίπτωση, να ορίσουν ορισμένες προϋποθέσεις για τη χρήση της. Κατά συνέπεια, η διάταξη αυτή είναι αφ' εαυτής ικανή να απονείμει στους εργαζομένους δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ αυτών και του εργοδότη σε κατάσταση που διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης και εμπίπτει, κατά συνέπεια, στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 76).

75 Ως εκ τούτου, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έχει ειδικότερα ως συνέπεια, όσον αφορά τις καταστάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του, ότι το εθνικό δικαστήριο οφείλει να μην εφαρμόσει κανονιστική ρύθμιση η οποία αντιβαίνει στην εκτεθείσα στη σκέψη 54 της παρούσας αποφάσεως αρχή ότι δεν είναι δυνατή η απόσβεση του κεκτημένου δικαιώματος του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών κατά το πέρας της περιόδου αναφοράς και/ή της

περιόδου μεταφοράς που καθορίζει το εθνικό δίκαιο, εφόσον ο εργαζόμενος δεν ήταν σε θέση να λάβει την άδεια αυτή, ή η συνακόλουθη απώλεια της χρηματικής αποζημιώσεως που αντικαθιστά την εν λόγω άδεια κατά τη λήξη της σχέσεως εργασίας, ως δικαίωματος άρρηκτα συνδεδεμένου με το ως άνω δικαίωμα ετήσιας άδειας «μετ' αποδοχών». Δυνάμει της ίδιας ως άνω διατάξεως, δεν επιτρέπεται στους εργοδότες η επίκληση της υπάρξεως τέτοιας κανονιστικής ρυθμίσεως προκειμένου να απαλλαγούν από την καταβολή της εν λόγω αποζημιώσεως την οποία τους επιβάλλει ο σεβασμός του θεμελιώδους δικαίωματος που κατοχυρώνει η εν λόγω διάταξη.

76 Όσον αφορά τα αποτελέσματα που αναπτύσσει κατ' αυτόν τον τρόπο το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έναντι των ιδιωτών εργοδοτών, επισημαίνεται ότι, μολονότι το άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη διευκρινίζει ότι οι διατάξεις του απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και στους οργανισμούς της Ένωσης τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, εντούτοις το εν λόγω άρθρο 51, παράγραφος 1, δεν θίγει το ζήτημα αν οι ιδιώτες αυτοί μπορεί, ενδεχομένως, να έχουν την υποχρέωση τηρήσεως ορισμένων διατάξεων του εν λόγω Χάρτη και δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αποκλείει πάντοτε το ενδεχόμενο αυτό.

77 Καταρχάς, και όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 78 των προτάσεών του στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Bauer και Willmeroth (C-569/16 και C-570/16, EU:C:2018:337), το γεγονός ότι ορισμένες διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου απευθύνονται πρωτίστως στα κράτη μέλη δεν μπορεί να αποκλείσει τη δυνατότητα εφαρμογής τους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 77).

78 Εν συνεχεία, το Δικαστήριο έχει, μεταξύ άλλων, αποφανθεί ότι η απαγόρευση που κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη είναι αφ' εαυτής ικανή να απονεμίει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ τους (απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 76), χωρίς, συνεπώς, το άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη να αποτελεί κώλυμα προς τούτο.

79 Τέλος, όσον αφορά, ειδικότερα, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, πρέπει να επισημανθεί ότι το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσιες περιόδους αμειβόμενων διακοπών συνεπάγεται, ως εκ της φύσεώς του, την αντίστοιχη

υποχρέωση του εργοδότη να χορηγήσει τέτοιες περιόδους ή να καταβάλει αποζημίωση για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη λήξη της σχέσεως εργασίας.

80 Συνεπώς, σε περίπτωση που είναι αδύνατη η ερμηνεία της επίμαχης στην κύρια δίκη εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως κατά τρόπο ώστε να συνάδει προς το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, το αιτούν δικαστήριο οφείλει, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, να διασφαλίσει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που παρέχει η εν λόγω διάταξη και να εγγυηθεί την πλήρη αποτελεσματικότητά της, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη την εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 79).

81 Κατόπιν των ανωτέρω εκτιμήσεων, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, σε περίπτωση που είναι αδύνατη η ερμηνεία εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, κατά τρόπο ώστε αυτή να συνάδει προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, από τη δεύτερη αυτή διάταξη συνάγεται ότι το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται ένδικης διαφοράς μεταξύ εργαζομένου και του ιδιώτη πρώην εργοδότη του οφείλει να μην εφαρμόσει την εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση και να μεριμνήσει ώστε ο εργαζόμενος, αν ο εργοδότης δεν είναι σε θέση να αποδείξει ότι επέδειξε όλη τη δέουσα επιμέλεια ώστε να παρασχεθεί πράγματι σε αυτόν η δυνατότητα να λάβει την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που εδικαιούτο βάσει του δικαίου της Ένωσης, να μη στερηθεί ούτε τα κεκτημένα δικαιώματά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ούτε συνακόλουθα, σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, τη χρηματική αποζημίωση για τη μη ληφθείσα άδεια, της οποίας η καταβολή αποτελεί, στην περίπτωση αυτή, άμεση υποχρέωση του συγκεκριμένου εργοδότη.

Επί των δικαστικών εξόδων

82 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

1) Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των

Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, σύμφωνα με την οποία, αν ο εργαζόμενος δεν έχει ζητήσει να ασκήσει το δικαίωμά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών εντός της οικείας περιόδου αναφοράς, κατά το πέρας της περιόδου αυτής αποσβέννονται, αυτοδικαίως και χωρίς να ελέγχεται προηγουμένως αν ο εργοδότης παρέσχε πράγματι στον εργαζόμενο δυνατότητα ασκήσεως του δικαιώματος αυτού, μεταξύ άλλων με κατάλληλη εκ μέρους του ενημέρωση του εργαζομένου, τόσο το κεκτημένο δυνάμει των εν λόγω διατάξεων δικαίωμά του στις ημέρες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών για την εν λόγω περίοδο όσο και, συνακόλουθα, το δικαίωμά του να λάβει χρηματική αποζημίωση για την ως άνω μη ληφθείσα ετήσια άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας. Εναπόκειται συναφώς στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του εσωτερικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις αναγνωρισμένες από το δίκαιο αυτό μεθόδους ερμηνείας, αν είναι δυνατή ερμηνεία του δικαίου αυτού κατά τρόπο που να διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης.

2) Σε περίπτωση που είναι αδύνατη η ερμηνεία εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, κατά τρόπο ώστε αυτή να συνάδει προς το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, από τη δεύτερη αυτή διάταξη συνάγεται ότι το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται ένδικης διαφοράς μεταξύ εργαζομένου και του ιδιώτη πρώην εργοδότη του οφείλει να μην εφαρμόσει την εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση και να μεριμνήσει ώστε ο εργαζόμενος, αν ο εργοδότης δεν είναι σε θέση να αποδείξει ότι επέδειξε όλη τη δέουσα επιμέλεια ώστε να παρασχεθεί πράγματι σε αυτόν η δυνατότητα να λάβει την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που εδικαιούτο βάσει του δικαίου της Ένωσης, να μη στερηθεί ούτε τα κεκτημένα δικαιώματά του σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ούτε συνακόλουθα, σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, τη χρηματική αποζημίωση για τη μη ληφθείσα άδεια, της οποίας η καταβολή αποτελεί, στην περίπτωση αυτή, άμεση υποχρέωση του συγκεκριμένου εργοδότη.

2. Δυνατότητα ανάκλησης γνωστοποίησης εξόδου κράτους μέλους

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (ολομέλεια)

της 10ης Δεκεμβρίου 2018

«Προδικαστική παραπομπή – Άρθρο 50 ΣΕΕ – Γνωστοποίηση από κράτος μέλος της προθέσεώς του να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση – Συνέπειες της γνωστοποίησης – Δικαίωμα μονομερούς ανακλήσεως της γνωστοποίησης – Προϋποθέσεις»

Στην υπόθεση C-621/18,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Court of Session, Inner House, First Division (Scotland) [ανώτερο δικαστήριο (εφετείο), πρώτο τμήμα (Σκωτία), Ηνωμένο Βασίλειο] με απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2018, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο αυθημερόν, στο πλαίσιο της δίκης

Andy Wightman,

Ross Greer,

Alyn Smith,

David Martin,

Catherine Stihler,

Jolyon Maugham,

Joanna Cherry

κατά

Secretary of State for Exiting the European Union,

παρισταμένων των:

Chris Leslie,

Tom Brake,

.....

Απόφαση

1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 50 ΣΕΕ.

2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, των Andy Wightman, Ross Greer, Alyn Smith, David Martin, Catherine Stihler, Jolyon Maugham και Joanna Cherry και, αφετέρου, του Secretary of State for Exiting the European Union (αρμόδιου Υπουργού για την αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση), με αντικείμενο τη δυνατότητα ανάκλησης της γνωστοποίησης της πρόθεσης του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το νομικό πλαίσιο

Το διεθνές δίκαιο

3 Τα άρθρα 65, 67 και 68 της Σύμβασης της Βιέννης περί του δικαίου των συνθηκών, της 23ης Μαΐου 1969 (*Recueil des traités des Nations unies*, τόμος 1155, σ. 331), προβλέπουν τα εξής:

«Άρθρο 65. Διαδικασία εφαρμοστέα εν σχέσει προς την ακυρότητα ή λήξιν συνθήκης, αποχωρήσεως εκ ταύτης ή αναστολήν εφαρμογής της

1. Το συμβαλλόμενον εις την συνθήκην μέρος, το οποίον, βάσει των διατάξεων της παρούσης συμβάσεως, επικαλείται είτε ελάττωμα της συναινέσεώς του όπως δεσμευθή διά της συνθήκης, είτε καταγγέλλει την ισχύν ταύτης, τερματίζει ταύτην, αποχωρεί εκ ταύτης, ή αναστέλλει την εφαρμογήν της οφείλει όπως γνωστοποιήση τούτο εις τα έτερα μέρη. Η γνωστοποίησις αύτη δέον όπως αναφέρη τα προβλεφθησόμενα μέτρα ως προς την συνθήκην ως και τους λόγους λήψεως τούτων.

2. Εάν, μετά την λήξιν της περιόδου, η οποία πλην της ιδιαιτέρως επειγούσης περιπτώσεως, δεν θα έδει να είναι μικροτέρα των τριών μηνών από της λήξεως της γνωστοποιήσεως, ουδέν συμβαλλόμενον εις την συνθήκην μέρος προβάλη αντίρρησιν, το γνωστοποιούν μέρος δύναται να λάβη τα προβλεφθέντα μέτρα συμφώνως τω άρθρω 67.

3. Οπωσδήποτε, εάν ηγέρθη αντίρρησις υφ' οιουδήποτε ετέρου μέρους της συνθήκης, τα μέρη θα επιζητήσουν την λύσιν της διαφοράς κατά την διαδικασίαν την προβλεπομένην υπό του άρθρου 33 του Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών.

[...]

Άρθρο 67. Έγγραφα διά των οποίων συνθήκαι κηρύσσονται άκυροι, λήξασαι, ανίσχυροι ως προς εν κράτος ή εν αναστολή εφαρμογής

1. Η προβλεπόμενη εν παραγράφω 1 του άρθρου 65 γνωστοποίησις δέον όπως διατυπούται εγγράφως.

2. Οιαδήποτε πράξις διά της οποίας κηρύσσεται ακυρότης συνθήκης, η λήξις ταύτης, ή αποχώρησις εκ ταύτης ή η αναστολή εφαρμογής ταύτης, επί τη βάσει των διατάξεων ταύτης ή των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 65 δέον όπως διενεργήται δι' εγγράφου κοινοποιουμένου εις τα έτερα συμβαλλόμενα μέρη. Εάν το έγγραφον τούτο δεν είναι υπογεγραμμένον υπό του Αρχηγού του Κράτους, του Πρωθυπουργού, ή του Υπουργού των Εξωτερικών, ο αντιπρόσωπος του Κράτους, ο οποίος κοινοποιεί τούτο δύναται να κληθή να προσαγάγη το πληρεξούσιον έγγραφόν του.

Άρθρο 68. Ανάκλησις γνωστοποιήσεων και εγγράφων αναφερομένων εις τα άρθρα 65 και 67

Γνωστοποιήσεις ή έγγραφον προβλεπόμενον υπό των άρθρων 65 και 67 δύναται ν' ανακληθή ανά πάσαν στιγμήν πριν δημιουργήση αποτελέσματα.»

Το δίκαιο της Ένωσης

4 Κατά το άρθρο 1, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΕ, η Συνθήκη αυτή διανοίγει νέα φάση στη διαδικασία μιας διαρκώς στενότερης ένωσης των λαών της Ευρώπης, στην οποία οι αποφάσεις λαμβάνονται όσο το δυνατόν πιο ανοικτά και όσο το δυνατόν εγγύτερα στους πολίτες.

5 Το άρθρο 2 ΣΕΕ ορίζει τα εξής:

«Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών.»

6 Το άρθρο 50 ΣΕΕ έχει ως εξής:

«1. Κάθε κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει να αποχωρήσει από την Ένωση, σύμφωνα με τους εσωτερικούς συνταγματικούς του κανόνες.

2. Το κράτος μέλος που αποφασίζει να αποχωρήσει γνωστοποιεί την πρόθεσή του στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Υπό το πρίσμα των προσανατολισμών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η Ένωση προβαίνει σε διαπραγματεύσεις και συνάπτει με το εν λόγω κράτος συμφωνία που καθορίζει τις λεπτομερείς ρυθμίσεις για την αποχώρησή του, λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο των μελλοντικών του σχέσεων με την Ένωση. Η διαπραγμάτευση της συμφωνίας αυτής γίνεται σύμφωνα με το άρθρο 218, παράγραφος 3, [ΣΛΕΕ]. Η συμφωνία συνάπτεται εξ ονόματος της Ένωσης από το Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία, μετά από την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

3. Οι Συνθήκες παύουν να ισχύουν στο εν λόγω κράτος από την ημερομηνία έναρξης ισχύος της συμφωνίας αποχώρησης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, δύο έτη μετά τη γνωστοποίηση που μνημονεύεται στην παράγραφο 2, εκτός εάν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, σε συμφωνία με το εν λόγω κράτος μέλος, αποφασίσει ομόφωνα την παράταση της προθεσμίας αυτής.

4. Για τους σκοπούς των παραγράφων 2 και 3, το μέλος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου που αντιπροσωπεύει το αποχωρούν κράτος μέλος

δεν συμμετέχει ούτε στις συζητήσεις ούτε στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ή του Συμβουλίου που το αφορούν.

Η ειδική πλειοψηφία ορίζεται βάσει του άρθρου 238, παράγραφος 3, στοιχείο β), [ΣΛΕΕ].

5. Εάν το κράτος που αποχώρησε από την Ένωση ζητήσει την εκ νέου προσχώρησή του, η αίτηση αυτή υπόκειται στη διαδικασία του άρθρου 49.»

Το δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου

7 Ο European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017 (νόμος του 2017 για τη γνωστοποίηση της αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση) προβλέπει τα εξής:

«[...]

1 Εξουσία γνωστοποίησης της αποχώρησης από την [Ένωση]:

(1) Ο Πρωθυπουργός μπορεί να γνωστοποιήσει, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 50, παράγραφος 2, ΣΕΕ, την πρόθεση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την [Ένωση].

(2) Το παρόν άρθρο παράγει αποτελέσματα ανεξαρτήτως οποιασδήποτε άλλης διατάξεως δυνάμει ή βάσει του European Communities Act 1972 [(νόμου του 1972 για τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες)] και οποιασδήποτε άλλης νομοθετικής ρυθμίσεως.

[...]

8 Το άρθρο 13 του European Union (Withdrawal) Act 2018 [νόμου του 2018 για (την αποχώρηση από) την Ευρωπαϊκή Ένωση], όπως θεσπίστηκε στις 26 Ιουνίου 2018, ορίζει τα εξής:

«(1) Η συμφωνία αποχώρησης μπορεί να επικυρωθεί μόνον εάν:

(a) υπουργός του Στέμματος καταθέσει σε έκαστο των σωμάτων του Κοινοβουλίου

(i) δήλωση ότι έχει επιτευχθεί πολιτική συμφωνία·

(ii) αντίγραφο της συμφωνίας αποχώρησης που προέκυψε από τις διαπραγματεύσεις, και

(iii) αντίγραφο του πλαισίου για τις μελλοντικές σχέσεις·

(b) η συμφωνία αποχώρησης που προέκυψε από τις διαπραγματεύσεις και το πλαίσιο για τις μελλοντικές σχέσεις εγκριθούν με ψήφισμα της House of Commons (Βουλής των Κοινοτήτων) κατόπιν προτάσεως υπουργού του Στέμματος·

(c) υπουργός του Στέμματος καταθέσει πρόταση στη House of Lords (Βουλή των Λόρδων), ώστε να ληφθεί υπό σημείωση η συμφωνία αποχώρησης που προέκυψε από τις διαπραγματεύσεις και το πλαίσιο για τις μελλοντικές σχέσεις, και

- (i) η Βουλή των Λόρδων συζητήσει επί της προτάσεως, ή
- (ii) η Βουλή των Λόρδων δεν ολοκληρώσει τη συζήτηση επί της προτάσεως εντός πέντε ημερών συνεδριάσεως από της πρώτης ημέρας συνεδριάσεως της Βουλής των Λόρδων μετά την έκδοση του ψηφίσματος της Βουλής των Κοινοτήτων που αναφέρεται στην παράγραφο b,

και

- (d) το Κοινοβούλιο εκδώσει νόμο για την εκτέλεση της συμφωνίας αποχωρήσεως.
- (2) Υπουργός του Στέμματος προβαίνει, κατά το μέτρο του δυνατού, στις αναγκαίες ενέργειες ώστε η πρόταση στην οποία αναφέρεται η παράγραφος 1, στοιχείο b, να συζητηθεί και να υποβληθεί σε ψηφοφορία στη Βουλή των Κοινοτήτων πριν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αποφασίσει εάν θα εγκρίνει τη συμφωνία αποχωρήσεως που συνάπτεται εξ ονόματος της [Ένωσης] σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 50, παράγραφος 2, ΣΕΕ.

[...]

Η διαφορά της κύριας δίκης και το προδικαστικό ερώτημα

9 Κατόπιν του δημοψηφίσματος της 23ης Ιουνίου 2016 στο Ηνωμένο Βασίλειο, η πλειοψηφία τάχθηκε υπέρ της εξόδου αυτού του κράτους μέλους από την Ένωση. Στις 29 Μαρτίου 2017, η Prime Minister (Πρωθυπουργός, Ηνωμένο Βασίλειο) γνωστοποίησε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, δυνάμει της σχετικής εξουσιοδότησης που της παρέχει ο νόμος του 2017, για τη γνωστοποίηση της αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, την πρόθεση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την Ένωση κατ' εφαρμογήν του άρθρου 50 ΣΕΕ.

10 Στις 19 Δεκεμβρίου 2017 οι εκκαλούντες της κύριας δίκης, μεταξύ των οποίων ένα μέλος του Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, στο εξής: Κοινοβούλιο του Ηνωμένου Βασιλείου), δύο μέλη του Scottish Parliament (Κοινοβουλίου της Σκωτίας, Ηνωμένο Βασίλειο) και τρία μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, άσκησαν ενώπιον του Court of Session (Scotland) [ανώτερου δικαστηρίου (Σκωτία), Ηνωμένο Βασίλειο] προσφυγή για δικαστικό έλεγχο της νομιμότητας (judicial review), με αίτημα την έκδοση αναγνωριστικής απόφασης (declarator), προκειμένου να αποσαφηνιστεί αν, τότε και πώς θα μπορούσε να ανακληθεί μονομερώς η ως άνω γνωστοποίηση. Οι εκκαλούντες της κύριας δίκης, υπέρ των οποίων παρενέβησαν δύο ακόμη μέλη του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου, ζητούν να διευκρινιστεί αν η γνωστοποίηση στην οποία αναφέρεται το

άρθρο 50 ΣΕΕ μπορεί να ανακληθεί μονομερώς πριν από την παρέλευση της διετούς προθεσμίας που προβλέπεται στο άρθρο αυτό, ούτως ώστε, εφόσον η γνωστοποίηση εκ μέρους του Ηνωμένου Βασιλείου ανακληθεί, να παραμείνει το εν λόγω κράτος μέλος στην Ένωση. Ζήτησαν δε από το Court of Session (Scotland) [ανώτερο δικαστήριο (Σκωτία)] να απευθύνει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Προς αντίκρουσή τους, ο αρμόδιος Υπουργός για την αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση ισχυρίστηκε ότι το ερώτημα ήταν απλώς υποθετικό και θεωρητικό, δεδομένης της θέσης που έλαβε η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου ότι η γνωστοποίηση δεν πρόκειται να ανακληθεί.

11 Με απόφαση της 8ης Ιουνίου 2018, ο Lord Ordinary (δικαστής του πρώτου βαθμού, Ηνωμένο Βασίλειο) απέρριψε τόσο το αίτημα προδικαστικής παραπομπής ενώπιον του Δικαστηρίου όσο και την προσφυγή για δικαστικό έλεγχο της νομιμότητας, με το σκεπτικό, πρώτον, ότι το ερώτημα ήταν υποθετικό λόγω, αφενός, της δεδηλωμένης θέσης του Ηνωμένου Βασιλείου και, αφετέρου, του ότι δεν ήταν δυνατό να διαπιστωθούν με βεβαιότητα τα πραγματικά περιστατικά στα οποία θα στηριζόταν η παραπομπή ενώπιον του Δικαστηρίου και, δεύτερον, ότι η υποβολή ερωτήματος συνιστούσε σφετερισμό της κυριαρχίας του εθνικού κοινοβουλίου και δεν ενέπιπτε στη δικαιοδοσία του εθνικού δικαστηρίου.

12 Οι εκκαλούντες της κύριας δίκης άσκησαν έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου.

13 Το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, κατά το άρθρο 13 του νόμου του 2018 για την αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, απαιτείται να συμφωνήσει το Κοινοβούλιο του Ηνωμένου Βασιλείου επί του αποτελέσματος που θα έχει προκύψει από τις διαπραγματεύσεις μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ένωσης βάσει του άρθρου 50 ΣΕΕ. Ειδικότερα, η συμφωνία αποχώρησης μπορεί να επικυρωθεί μόνον εφόσον η ίδια η συμφωνία και το εφαρμοστέο πλαίσιο για τις μελλοντικές σχέσεις του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ένωσης εγκριθούν με ψήφισμα της Βουλής των Κοινοτήτων και κατόπιν συζήτησης στη Βουλή των Λόρδων. Ελλείψει τέτοιας έγκρισης, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου οφείλει να ανακοινώσει με ποιον τρόπο προτίθεται να ενεργήσει. Αν η Πρωθυπουργός δηλώσει, μέχρι τις 21 Ιανουαρίου 2019, ότι δεν είναι δυνατή η επίτευξη πολιτικής συμφωνίας επί της αρχής, η Κυβέρνηση υποχρεούται να ανακοινώσει εκ νέου την πρότασή της ως προς το τι μέλλει γενέσθαι και να την υποβάλει ενώπιον αμφότερων των σωμάτων του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου.

14 Όπως εκθέτει το αιτούν δικαστήριο, αν η ενδεχόμενη συμφωνία μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ένωσης δεν εγκριθεί και δεν μεσολαβήσει κάποια άλλη εξέλιξη, οι Συνθήκες θα παύσουν να ισχύουν στο εν λόγω κράτος μέλος στις 29 Μαρτίου 2019 και αυτό θα τεθεί αυτομάτως εκτός Ένωσης από εκείνη την ημερομηνία.

15 Με διάταξη της 21ης Σεπτεμβρίου 2018, το αιτούν δικαστήριο δέχθηκε την έφεση που ασκήθηκε κατά της απόφασης του Lord Ordinary (δικαστή του πρώτου βαθμού) και έκανε επίσης δεκτό το αίτημα των εκκαλούντων της κύριας δίκης για την υποβολή αίτησης προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι δεν πρόκειται απλώς για θεωρητικό ζήτημα, ούτε είναι πρώιμο να ερωτηθεί το Δικαστήριο αν ένα κράτος μέλος μπορεί νομίμως να ανακαλέσει μονομερώς τη γνωστοποίηση την οποία έχει πραγματοποιήσει βάσει του άρθρου 50, παράγραφος 2, ΣΕΕ και να παραμείνει στην Ένωση. Το δικαστήριο αυτό κρίνει ότι υφίστανται αμφιβολίες ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα και ότι η απάντηση του Δικαστηρίου θα αποσαφηνίσει τις επιλογές που θα έχουν στη διάθεσή τους τα μέλη της Βουλής των Κοινοτήτων, όταν θα κληθούν να αποφασίσουν επί της συμφωνίας στην οποία θα έχουν τυχόν καταλήξει το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ένωση. Ειδικότερα, η απάντηση του Δικαστηρίου θα τους δώσει τη δυνατότητα να γνωρίζουν αν υπάρχουν όχι δύο, αλλά τρεις επιλογές, ήτοι αποχώρηση από την Ένωση χωρίς συμφωνία, αποχώρηση από την Ένωση με συμφωνία ή ανάκληση της γνωστοποίησης της πρόθεσης αποχώρησης και παραμονή του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ένωση.

16 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Court of Session, Inner House, First Division (Scotland) [άνωτερο δικαστήριο (εφετείο), πρώτο τμήμα (Σκωτία), Ηνωμένο Βασίλειο] αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Σε περίπτωση που, σύμφωνα με το άρθρο 50 [ΣΕΕ], ένα κράτος μέλος έχει γνωστοποιήσει στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, επιτρέπει το δίκαιο της Ένωσης τη μονομερή ανάκληση της γνωστοποίησης αυτής από το εν λόγω κράτος μέλος; Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, ποιες είναι οι προϋποθέσεις και ποιες οι συνέπειες όσον αφορά την παραμονή του κράτους μέλους στην Ευρωπαϊκή Ένωση;»

17 Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου ζήτησε από το αιτούν δικαστήριο να της επιτραπεί να προσβάλει την προαναφερθείσα στη σκέψη 15 της παρούσας

απόφασης διάταξη της 21ης Σεπτεμβρίου 2018 και τη διάταξη της 3ης Οκτωβρίου 2018, με την οποία το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε την υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως. Κατόπιν της απόρριψης του ως άνω αιτήματος με απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2018, η κυβέρνηση αυτή ζήτησε από το Supreme Court of the United Kingdom (Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου) να της επιτραπεί να προσβάλει τις ίδιες δύο διατάξεις. Το αίτημά της αυτό απορρίφθηκε με διάταξη του Supreme Court of the United Kingdom (Ανώτατου Δικαστηρίου του Ηνωμένου Βασιλείου) της 20ής Νοεμβρίου 2018.

Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

18 Το αιτούν δικαστήριο ζήτησε να εφαρμοστεί η ταχεία διαδικασία η οποία προβλέπεται στο άρθρο 105 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου.

19 Ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου έκανε δεκτό το αίτημα αυτό με τη διάταξη της 19ης Οκτωβρίου 2018, Wightman κ.λπ. (C-621/18, EU:C:2018:851).

Επί του προδικαστικού ερωτήματος

Επί του παραδεκτού

20 Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου υποστηρίζει ότι το προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο, ως υποθετικό. Ειδικότερα, η κυβέρνηση αυτή υπογραμμίζει ότι όχι απλώς δεν έχει καταρτιστεί, αλλά ούτε καν έχει συζητηθεί κάποιο σχέδιο πράξης για την ανάκληση της πρόθεσης του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ότι δεν υφίσταται διαφορά στην υπόθεση της κύριας δίκης και ότι με το υποβληθέν ερώτημα ζητείται, στην πράξη, συμβουλευτική γνωμοδότηση επί ζητήματος συνταγματικής τάξης, δηλαδή επί της ορθής ερμηνείας του άρθρου 50 ΣΕΕ και των πράξεων που εκδίδονται βάσει αυτού.

21 Κατά την ίδια πάντοτε κυβέρνηση, δεν υπάρχει πραγματική ένδικη διαφορά, αφού το προδικαστικό ερώτημα αφορά γεγονότα τα οποία δεν έχουν συμβεί και δεν είναι βέβαιο ότι θα συμβούν. Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου επισημαίνει ότι ήταν ανέκαθεν στις προθέσεις της, όπως έχει επανειλημμένως τονίσει, να σεβαστεί το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, προχωρώντας στη γνωστοποίηση την οποία προβλέπει το άρθρο 50 ΣΕΕ και, ως εκ τούτου, στην αποχώρηση από την Ένωση, είτε βάσει συμφωνίας είτε ελλείψει οποιασδήποτε συμφωνίας.

22 Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου φρονεί ότι το ερώτημα αφορά, στην πραγματικότητα, τις νομικές επιπτώσεις μιας κατάστασης διαφορετικής από την τρέχουσα. Κατά την άποψή της, το ερώτημα αυτό προϋποθέτει, αφενός, ότι το Ηνωμένο Βασίλειο, είτε κατόπιν πρωτοβουλίας του εθνικού κοινοβουλίου είτε με

άλλον τρόπο, θα επιχειρήσει να ανακαλέσει τη γνωστοποίηση και, αφετέρου, ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ή τα υπόλοιπα 27 κράτη μέλη θα αντιταχθούν στη γνωστοποίηση, διότι μόνο σε μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε να γεννηθεί ένδικη διαφορά.

23 Κατά την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, η άσκηση της προσφυγής της κύριας δίκης, σε συνδυασμό με την υποβολή αίτησης προδικαστικής αποφάσεως, προκειμένου να γνωμοδοτήσει το Δικαστήριο επί νομικού ζητήματος, συνιστά καταστρατήγηση των κανόνων της Συνθήκης ΛΕΕ σχετικά με τα ένδικα βοηθήματα, την ενεργητική νομιμοποίηση και τις προθεσμίες. Η κυβέρνηση αυτή υπενθυμίζει ότι η διαδικασία γνωμοδότησης διέπεται από τους κανόνες του άρθρου 218, παράγραφος 11, ΣΛΕΕ και μπορεί να εφαρμοστεί μόνον εφόσον τίθεται ζήτημα συμβατότητας ενός σχεδίου διεθνούς συμφωνίας με τις Συνθήκες.

24 Το μόνο ένδικο βοήθημα το οποίο θα μπορούσε να ασκηθεί θα ήταν απευθείας προσφυγή, σε περίπτωση που το Ηνωμένο Βασίλειο ανακαλούσε τη γνωστοποίησή του, με συνέπεια να ανακύψει ένδικη διαφορά μεταξύ του ιδίου και των λοιπών κρατών μελών και των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.

25 Η Επιτροπή εκτιμά επίσης ότι η απόφαση την οποία θα εκδώσει το αιτούν δικαστήριο, αφού λάβει την απάντηση του Δικαστηρίου στο προδικαστικό του ερώτημα, δεν θα παραγάγει κανένα δεσμευτικό αποτέλεσμα για τους διαδίκους της κύριας δίκης, όπερ σημαίνει ότι το ερώτημα αυτό είναι υποθετικό. Αναγνώρισε παρά ταύτα, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ότι υφίσταται διαφορά στην υπόθεση της κύριας δίκης.

26 Υπενθυμίζεται επ' αυτού ότι ο εθνικός δικαστής, ο οποίος έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη για τη δικαστική απόφαση που πρόκειται να εκδοθεί, είναι αποκλειστικώς αρμόδιος να εκτιμήσει, με γνώμονα τις ιδιαιτερότητες της υπόθεσης, τόσο το αν η προδικαστική απόφαση είναι αναγκαία για την έκδοση της δίκης του απόφασης όσο και το αν τα ερωτήματα που υποβάλλει στο Δικαστήριο είναι λυσιτελή. Κατά συνέπεια, άπαξ και τα υποβαλλόμενα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο οφείλει, κατ' αρχήν, να αποφανθεί (αποφάσεις της 16ης Ιουνίου 2015, Gauweiler κ.λπ., C-62/14, EU:C:2015:400, σκέψη 24, και της 7ης Φεβρουαρίου 2018, American Express, C-304/16, EU:C:2018:66, σκέψη 31).

27 Επομένως, τα προδικαστικά ερωτήματα που αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης θεωρούνται κατά τεκμήριο λυσιτελή. Το Δικαστήριο μπορεί να

απορρίψει αίτηση εθνικού δικαστηρίου για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως μόνον όταν προκύπτει προδήλως ότι η ζητούμενη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης ουδεμία σχέση έχει με το υποστατό ή με το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσης ή ακόμη όταν το Δικαστήριο δεν έχει στη διάθεσή του τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που του είναι αναγκαία για να δώσει χρήσιμη απάντηση στα υποβαλλόμενα ερωτήματα (αποφάσεις της 16ης Ιουνίου 2015, Gauweiler κ.λπ., C-62/14, EU:C:2015:400, σκέψη 25, και της 7ης Φεβρουαρίου 2018, American Express, C-304/16, EU:C:2018:66, σκέψη 32).

28 Υπενθυμίζεται εξάλλου ότι, κατά πάγια νομολογία, ο δικαιολογητικός λόγος της προδικαστικής παραπομπής δεν έγκειται στη διατύπωση συμβουλευτικής γνώμης επί γενικών ή υποθετικών ζητημάτων, αλλά στην ανάγκη αποτελεσματικής επίλυσης μιας ένδικης διαφοράς (απόφαση της 28ης Μαρτίου 2017, Rosneft, C-72/15, EU:C:2017:236, σκέψη 194 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία: πρβλ., επίσης, αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1981, Foglia, 244/80, EU:C:1981:302, σκέψη 18, και της 12ης Ιουνίου 2008, Gourmet Classic, C-458/06, EU:C:2008:338, σκέψη 26).

29 Στην προκειμένη περίπτωση, διαπιστώνεται ότι έχει ασκηθεί ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου έφεση κατά πρωτοβάθμιας δικαστικής απόφασης εκδοθείσας επί προσφυγής που είχε ως αίτημα την έκδοση αναγνωριστικής απόφασης ως προς το ζήτημα αν η γνωστοποίηση της πρόθεσης του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία έγινε σύμφωνα με το άρθρο 50 ΣΕΕ, μπορεί να ανακληθεί μονομερώς πριν από την παρέλευση της προβλεπόμενης στο ως άνω άρθρο διετούς προθεσμίας, ούτως ώστε, εφόσον η γνωστοποίηση ανακληθεί, να παραμείνει το Ηνωμένο Βασίλειο στην Ένωση. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, ως προς το σημείο αυτό, ότι οφείλει να επιλύσει το συγκεκριμένο νομικό ζήτημα, το οποίο είναι υπαρκτό και τρέχον, αποτελεί τη βάση μιας ένδικης διαφοράς και έχει μεγάλη πρακτική σημασία. Το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι ένας από τους εκκαλούντες, καθώς και οι δύο παρεμβαίνοντες της κύριας δίκης, θα κληθούν, ως μέλη του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου, να αποφασίσουν επί της αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ένωση και, ειδικότερα, όπως ορίζει το άρθρο 13 του νόμου του 2018 για την αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, επί της κύρωσης της συμφωνίας την οποία θα έχουν διαπραγματευτεί η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Ένωση, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 50 ΣΕΕ. Το αιτούν δικαστήριο προσθέτει δε ότι αυτά τα μέλη του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου έχουν συμφέρον να δοθεί απάντηση στο ερώτημα με το οποίο τίθεται το εν

λόγω νομικό ζήτημα, αφού ανάλογα με την απάντηση, θα αποσαφηνιστεί ποιες επιλογές έχουν στη διάθεσή τους κατά την άσκηση των βουλευτικών τους καθηκόντων.

30 Δεν αποκείται όμως στο Δικαστήριο ούτε να θέσει εν αμφιβόλω την κρίση του αιτούντος δικαστηρίου επί του παραδεκτού της προσφυγής της κύριας δίκης, η οποία, στο πλαίσιο της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής, εμπίπτει στην αρμοδιότητα του εθνικού δικαστή, ούτε να ελέγξει αν η απόφαση περί παραπομπής ελήφθη σύμφωνα με τους εθνικούς οργανωτικούς και δικονομικούς κανόνες (πρβλ. αποφάσεις της 16ης Ιουνίου 2015, Gauweiler κ.λπ., C-62/14, EU:C:2015:400, σκέψη 26, και της 7ης Φεβρουαρίου 2018, American Express, C-304/16, EU:C:2018:66, σκέψη 34). Εν προκειμένω, το αιτούν δικαστήριο απέρριψε τις ενστάσεις απαραδέκτου τις οποίες προέβαλε ενώπιόν του η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου επικαλούμενη τον υποθετικό ή θεωρητικό χαρακτήρα της προσφυγής της κύριας δίκης. Συνεπώς, στον βαθμό που τα επιχειρήματα της Κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου και της Επιτροπής έχουν ως σκοπό να αμφισβητηθεί το παραδεκτό της προσφυγής της κύριας δίκης, τα επιχειρήματα αυτά δεν επηρεάζουν την κρίση επί του παραδεκτού της αίτησης προδικαστικής απόφασης (πρβλ. απόφαση της 13ης Μαρτίου 2007, Unibet, C-432/05, EU:C:2007:163, σκέψη 33).

31 Εξάλλου, το γεγονός ότι το ένδικο βοήθημα της κύριας δίκης έχει αναγνωριστικό αίτημα δεν εμποδίζει το Δικαστήριο να αποφανθεί επί προδικαστικού ερωτήματος, δεδομένου ότι το εθνικό δίκαιο επιτρέπει την άσκηση τέτοιου ένδικου βοηθήματος και ότι το ερώτημα αυτό εξυπηρετεί την αντικειμενική ανάγκη για επίλυση της διαφοράς της οποίας το αιτούν δικαστήριο έχει νομίμως επιληφθεί (πρβλ. αποφάσεις της 15ης Δεκεμβρίου 1995, Bosman, C-415/93, EU:C:1995:463, σκέψη 65, και της 16ης Ιουνίου 2015, Gauweiler κ.λπ., C-62/14, EU:C:2015:400, σκέψη 28).

32 Επομένως, σαφώς υφίσταται διαφορά ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, και μάλιστα ακόμη και αν ο εφεσίβλητος της κύριας δίκης επέλεξε να μην απαντήσει επί της ουσίας στο ζήτημα το οποίο θέτουν οι εκκαλούντες της κύριας δίκης, υποστηρίζοντας απλώς και μόνον ότι η προσφυγή τους είναι απαράδεκτη (πρβλ. απόφαση της 8ης Ιουλίου 2010, Afton Chemical, C-343/09, EU:C:2010:419, σκέψεις 11 και 15).

33 Ως προς το ζήτημα αν το προδικαστικό ερώτημα είναι λυσιτελές, δεν χωρεί αμφιβολία επ' αυτού, δεδομένου ότι το ερώτημα αφορά την ερμηνεία διάταξης του

δικαίου της Ένωσης, εν προκειμένω του πρωτογενούς δικαίου, και αποτελεί ακριβώς το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης.

34 Κατά συνέπεια, δεν προκύπτει προδήλως ότι το ερώτημα το οποίο υποβάλλεται σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 50 ΣΕΕ ουδεμία σχέση έχει με το υποστατό ή με το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, ούτε ότι πρόκειται για υποθετικό πρόβλημα.

35 Όσον αφορά το προαναφερθέν στη σκέψη 23 της παρούσας απόφασης επιχείρημα ότι το αιτούν δικαστήριο επιδιώκει, παρακάμπτοντας τη διαδικασία του άρθρου 218, παράγραφος 11, ΣΛΕΕ, να λάβει γνωμοδότηση από το Δικαστήριο, διαπιστώνεται ότι το αιτούν δικαστήριο δεν ζητεί από το Δικαστήριο να γνωμοδοτήσει επί του ζητήματος αν μια συμφωνία την οποία σχεδιάζει να συνάψει η Ένωση είναι συμβατή με τις Συνθήκες, αλλά του υποβάλλει ερώτημα σχετικό με την ερμηνεία διάταξης του δικαίου της Ένωσης, προκειμένου να εκδώσει απόφαση στην κύρια δίκη.

36 Συνεπώς, το προδικαστικό ερώτημα είναι παραδεκτό.

Επί της ουσίας

37 Οι εκκαλούντες και οι παρεμβαίνοντες της κύριας δίκης αναγνωρίζουν μεν ότι δεν υπάρχει στο άρθρο 50 ΣΕΕ ρητός κανόνας περί ανάκλησης της γνωστοποίησης της πρόθεσης αποχώρησης από την Ένωση, ισχυρίζονται όμως ότι τέτοιο δικαίωμα υφίσταται και είναι μονομερές. Κατά την άσκηση, ωστόσο, του δικαιώματος αυτού πρέπει να τηρούνται οι συνταγματικοί κανόνες του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους κατ' αναλογία προς ό,τι ισχύει για την άσκηση του ίδιου του δικαιώματος αποχώρησης, όπως προβλέπεται στο άρθρο 50, παράγραφος 1, ΣΕΕ. Επομένως, κατά την άποψη των συγκεκριμένων διαδίκων της κύριας δίκης, η διαδικασία αποχώρησης βρίσκεται σε εξέλιξη καθ' όσον χρόνο το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος προτίθεται να αποχωρήσει από την Ένωση, πλην όμως τερματίζεται εφόσον, πριν από την παρέλευση της προθεσμίας του άρθρου 50, παράγραφος 3, ΣΕΕ, το ως άνω κράτος μέλος αλλάξει γνώμη και αποφασίσει να μην αποχωρήσει τελικώς από την Ένωση.

38 Το Συμβούλιο και η Επιτροπή, ενώ συμερίζονται την άποψη ότι ένα κράτος μέλος δικαιούται να ανακαλέσει την πρόθεσή του να αποχωρήσει προτού οι Συνθήκες παύσουν να ισχύουν σε αυτό, αμφισβητούν εντούτοις τον μονομερή χαρακτήρα του εν λόγω δικαιώματος.

39 Κατά την άποψη των θεσμικών αυτών οργάνων, η αναγνώριση μονομερούς δικαιώματος ανάκλησης υπέρ του κράτους μέλους που έχει γνωστοποιήσει την

πρόθεσή του να αποχωρήσει θα καθιστούσε δυνατή την εκ μέρους του καταστρατήγηση των κανόνων του άρθρου 50, παράγραφοι 2 και 3, ΣΕΕ, οι οποίοι έχουν ως σκοπό να εξασφαλίσουν τη συντεταγμένη αποχώρηση από την Ένωση, και θα δημιουργούσε συνθήκες υπό τις οποίες το κράτος μέλος αυτό θα μπορούσε να ενεργήσει καταχρηστικά σε βάρος της Ένωσης και των θεσμικών της οργάνων.

40 Το Συμβούλιο και η Επιτροπή υποστηρίζουν ότι το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος θα είχε, κατόπιν τούτου, τη δυνατότητα να κάνει χρήση του δικαιώματος ανάκλησης λίγο προτού παρέλθει η προθεσμία του άρθρου 50, παράγραφος 3, ΣΕΕ και να γνωστοποιήσει εκ νέου, μετά την παρέλευση της προθεσμίας αυτής, την πρόθεσή του να αποχωρήσει, ανοίγοντας έναν νέο κύκλο διετούς διαπραγμάτευσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το κράτος μέλος θα είχε, *de facto*, ένα χρονικά απεριόριστο δικαίωμα διαπραγμάτευσης της αποχώρησής του και θα στερούσε κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα από την προθεσμία του άρθρου 50, παράγραφος 3, ΣΕΕ.

41 Επιπλέον, κατά την άποψη των θεσμικών αυτών οργάνων, το κράτος μέλος θα μπορούσε ανά πάσα στιγμή να χρησιμοποιήσει το δικαίωμα ανάκλησης ως μέσο εκβιασμού στη διαπραγμάτευση. Ειδικότερα, σε περίπτωση που οι όροι της συμφωνίας αποχώρησης δεν το εξυπηρετούσαν, θα μπορούσε να απειλήσει ότι θα ανακαλέσει τη γνωστοποίησή του, ασκώντας έτσι πίεση στα θεσμικά όργανα της Ένωσης προκειμένου να βελτιώσει τους όρους της συμφωνίας προς το συμφέρον του.

42 Προς αποτροπή τέτοιων κινδύνων, το Συμβούλιο και η Επιτροπή προτείνουν, ως εκ τούτου, να ερμηνευθεί το άρθρο 50 ΣΕΕ υπό την έννοια ότι επιτρέπει την ανάκληση μόνον, όμως, εφόσον συμφωνήσει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με ομόφωνη απόφασή του.

43 Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, από την πλευρά της, δεν έλαβε θέση επί του ζητήματος αν το κράτος μέλος που έχει γνωστοποιήσει την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την Ένωση δυνάμει του άρθρου 50 ΣΕΕ έχει δικαίωμα να ανακαλέσει τη γνωστοποίησή του.

44 Υπενθυμίζεται συναφώς ότι οι ιδρυτικές Συνθήκες, που συνιστούν τον βασικό συνταγματικό χάρτη της Ένωσης (απόφαση της 23ης Απριλίου 1986, *Les Verts* κατά Κοινοβουλίου, 294/83, EU:C:1986:166, σκέψη 23), έχουν, σε αντίθεση με τις συνήθεις διεθνείς συνθήκες, εγκαθιδρύσει μια νέα έννομη τάξη με τα δικά της θεσμικά όργανα, υπέρ της οποίας τα κράτη μέλη έχουν περιορίσει, σε διαρκώς διευρυνόμενους τομείς, τα κυριαρχικά δικαιώματά τους και της οποίας υποκείμενα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά και οι πολίτες τους [γνωμοδότηση

2/13 (Προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ), της 18ης Δεκεμβρίου 2014, EU:C:2014:2454, σκέψη 157 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].

45 Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, αυτή η αυτονομία του δικαίου της Ένωσης, έναντι τόσο του δικαίου των κρατών μελών όσο και του διεθνούς δικαίου, δικαιολογείται λόγω των ουσιωδών χαρακτηριστικών της Ένωσης και του δικαίου της, τα οποία σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με τη συνταγματική δομή της Ένωσης καθώς και με την ίδια τη φύση του εν λόγω δικαίου. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δικαίου της Ένωσης είναι, ειδικότερα, η προέλευσή του από αυτόνομη πηγή δικαίου την οποία αποτελούν οι Συνθήκες, η υπεροχή του έναντι του δικαίου των κρατών μελών, καθώς και το άμεσο αποτέλεσμα πλήθους διατάξεων που εφαρμόζονται στους πολίτες των κρατών μελών και στα ίδια τα κράτη μέλη. Βάσει των ανωτέρω χαρακτηριστικών έχει διαμορφωθεί ένα συγκροτημένο πλέγμα αρχών, κανόνων και εννόμων σχέσεων που τελούν σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους και δεσμεύουν αμοιβαία την Ένωση και τα κράτη μέλη της, καθώς και τα κράτη μέλη μεταξύ τους (απόφαση της 6ης Μαρτίου 2018, Achmea, C-284/16, EU:C:2018:158, σκέψη 33 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

46 Επομένως, το υποβαλλόμενο ερώτημα πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα των Συνθηκών στο σύνολό τους.

47 Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, όταν ερμηνεύεται διάταξη του δικαίου της Ένωσης πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνον το γράμμα της και οι σκοποί που επιδιώκει, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται, καθώς και το σύνολο των ρυθμίσεων του δικαίου της Ένωσης. Το ιστορικό της θέσπισης μιας διάταξης του δικαίου της Ένωσης μπορεί επίσης να προσφέρει στοιχεία χρήσιμα για την ερμηνεία της (πρβλ. απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 2012, Pringle, C-370/12, EU:C:2012:756, σκέψη 135, και αποφάσεις της 3ης Οκτωβρίου 2013, Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, C-583/11 P, EU:C:2013:625, σκέψη 50 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, καθώς και της 17ης Μαρτίου 2016, Κοινοβούλιο κατά Επιτροπής, C-286/14, EU:C:2016:183, σκέψη 43).

48 Όσον αφορά το γράμμα του άρθρου 50 ΣΕΕ, διαπιστώνεται ότι το άρθρο αυτό δεν θίγει συγκεκριμένα το θέμα της ανάκλησης. Ούτε την απαγορεύει ούτε την επιτρέπει ρητώς.

49 Πάντως, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 99 έως 102 των προτάσεών του, από τη διατύπωση του άρθρου 50, παράγραφος 2, ΣΕΕ προκύπτει ότι

το κράτος μέλος το οποίο αποφασίζει να αποχωρήσει οφείλει να γνωστοποιήσει την «πρόθεσή» του στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Η πρόθεση όμως, εξ ορισμού, δεν είναι ούτε οριστική ούτε αμετάκλητη.

50 Εξάλλου, το άρθρο 50, παράγραφος 1, ΣΕΕ ορίζει ότι οποιοδήποτε κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει, σύμφωνα με τους συνταγματικούς του κανόνες, να αποχωρήσει από την Ένωση. Εξ αυτού συνάγεται ότι το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος δεν οφείλει να λάβει την απόφασή του από κοινού με τα λοιπά κράτη μέλη, ή με τα θεσμικά όργανα της Ένωσης. Η απόφαση για αποχώρηση επαφίεται στη βούληση και μόνον του κράτους μέλους αυτού, υπό την επιφύλαξη της τήρησης των συνταγματικών του κανόνων, και εξαρτάται, ως εκ τούτου, αποκλειστικώς από τη δική του κυριαρχική επιλογή.

51 Το άρθρο 50, παράγραφοι 2 και 3, ΣΕΕ προβλέπει στη συνέχεια τη διαδικασία η οποία πρέπει να ακολουθηθεί σε περίπτωση που κράτος μέλος αποφασίσει να αποχωρήσει. Όπως έκρινε το Δικαστήριο με την απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2018, RO (C-327/18 PPU, EU:C:2018:733, σκέψη 46), η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει, πρώτον, τη γνωστοποίηση στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της πρόθεσης αποχώρησης, δεύτερον, τη διαπραγμάτευση και τη σύναψη συμφωνίας που να ορίζει τις λεπτομέρειες της αποχώρησης, λαμβανομένων υπόψη των μελλοντικών σχέσεων μεταξύ του ενδιαφερόμενου κράτους και της Ένωσης και, τρίτον, την καθ' εαυτήν αποχώρηση από την Ένωση κατά την ημερομηνία έναρξης της ισχύος της ως άνω συμφωνίας ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, δύο έτη μετά τη γνωστοποίηση προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, εκτός αν το τελευταίο, σε συμφωνία με το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος, αποφασίσει ομόφωνα να παραταθεί η προθεσμία αυτή.

52 Το άρθρο 50, παράγραφος 2, ΣΕΕ παραπέμπει στο άρθρο 218, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, κατά το οποίο η Επιτροπή υποβάλλει συστάσεις στο Συμβούλιο, το οποίο εκδίδει απόφαση για να επιτραπεί η έναρξη των διαπραγματεύσεων και να οριστεί ο διαπραγματευτής ή ο επικεφαλής της διαπραγματευτικής ομάδας της Ένωσης.

53 Το άρθρο 50, παράγραφος 2, ΣΕΕ καθορίζει, κατ' αυτόν τον τρόπο, τον ρόλο των διαφόρων θεσμικών οργάνων στη διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί για τη διαπραγμάτευση και τη σύναψη της συμφωνίας αποχώρησης, σύναψη για την οποία απαιτείται να αποφασίσει με ειδική πλειοψηφία το Συμβούλιο, αφού λάβει την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

54 Το άρθρο 50 ΣΕΕ καθορίζει επίσης, στην παράγραφο 3, το χρονικό σημείο από το οποίο αρχίζει να παράγει αποτελέσματα η αποχώρηση του ενδιαφερόμενου

κράτους μέλους από την Ένωση, ορίζοντας ότι οι Συνθήκες παύουν να ισχύουν στο κράτος μέλος αυτό από την ημερομηνία έναρξης της ισχύος της συμφωνίας αποχώρησης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, δύο έτη μετά τη γνωστοποίηση από το εν λόγω κράτος μέλος της πρόθεσής του να αποχωρήσει. Αυτή η μέγιστη προθεσμία των δύο ετών από την ημερομηνία της γνωστοποίησης ισχύει υπό την επιφύλαξη τυχόν παράτασής της κατόπιν ομόφωνης απόφασης των μελών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σε συμφωνία με το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος.

55 Το ως άνω κράτος μέλος μπορεί, αφού αποχωρήσει από την Ένωση, να ζητήσει να προσχωρήσει εκ νέου σε αυτήν, κατ' εφαρμογήν της διαδικασίας του άρθρου 49 ΣΕΕ.

56 Συνεπώς, το άρθρο 50 ΣΕΕ επιδιώκει διττό σκοπό, ήτοι, αφενός, να κατοχυρώσει το κυριαρχικό δικαίωμα κάθε κράτους μέλους να αποχωρήσει από την Ένωση και, αφετέρου, να δρομολογήσει μια διαδικασία ώστε να μπορεί η αποχώρηση αυτή να γίνεται συντεταγμένα.

57 Όπως όμως παρατήρησε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 94 και 95 των προτάσεών του, ο κυριαρχικός χαρακτήρας του δικαιώματος αποχώρησης όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 50, παράγραφος 1, ΣΕΕ συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης δικαιώματος του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους να ανακαλέσει τη γνωστοποίηση της πρόθεσής του να αποχωρήσει από την Ένωση, ενόσω δεν έχει τεθεί σε ισχύ συμφωνία αποχώρησης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, δεν έχει παρέλθει η προβλεπόμενη στο άρθρο 50, παράγραφος 3, ΣΕΕ διετής προθεσμία, υπό την επιφύλαξη τυχόν παρατάσεών της σύμφωνα με την τελευταία αυτή διάταξη.

58 Εφόσον δεν υφίσταται ρητή διάταξη που να ρυθμίζει την ανάκληση της γνωστοποίησης της πρόθεσης αποχώρησης από την Ένωση, η ανάκληση αυτή υπόκειται στους κανόνες του άρθρου 50, παράγραφος 1, ΣΕΕ και μπορεί, επομένως, να αποφασιστεί μονομερώς, σύμφωνα με τους συνταγματικούς κανόνες του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους.

59 Η ανάκληση από κράτος μέλος, προτού παρέλθει είτε η μία είτε η άλλη δήλη ημέρα από τις δύο προαναφερθείσες στη σκέψη 57 της παρούσας απόφασης, της πρόθεσής του να αποχωρήσει αντανakλά την κυριαρχική απόφασή του να διατηρήσει την ιδιότητα του κράτους μέλους της Ένωσης, η οποία ουδέποτε έπαυσε να υφίσταται, ούτε μεταβλήθηκε λόγω της γνωστοποίησης αυτής (πρβλ. απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2018, RO, C-327/18 PPU, EU:C:2018:733, σκέψη 45), υπό την επιφύλαξη και μόνον των διατάξεων του άρθρου 50, παράγραφος 4, ΣΕΕ.

60 Υπ' αυτή την έννοια, η ανάκληση διαφέρει θεμελιωδώς από ενδεχόμενο αίτημα του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για παράταση της διετούς προθεσμίας του άρθρου 50, παράγραφος 3, ΣΕΕ, όπερ σημαίνει ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτή η αναλογία την οποία επιχειρούν το Συμβούλιο και η Επιτροπή μεταξύ της ανάκλησης και ενός τέτοιου αιτήματος παράτασης.

61 Όσον αφορά το όλο πλαίσιο του άρθρου 50 ΣΕΕ, πρέπει να ληφθούν υπόψη η δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της Συνθήκης ΕΕ, η πρώτη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της Συνθήκης ΛΕΕ και το άρθρο 1 ΣΕΕ, από τα οποία προκύπτει ότι οι Συνθήκες έχουν ως αντικείμενο τη δημιουργία μιας διαρκώς στενότερης ένωσης των λαών της Ευρώπης, καθώς και η δεύτερη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της Συνθήκης ΛΕΕ, όπου διακηρύσσεται ότι σκοπός της Ένωσης είναι να καταργηθούν οι φραγμοί που διαιρούν την Ευρώπη.

62 Επιπλέον, πρέπει να υπογραμμιστεί η σημασία των αξιών της ελευθερίας και της δημοκρατίας, οι οποίες μνημονεύονται στη δεύτερη και την τέταρτη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της Συνθήκης ΛΕΕ, καταλέγονται στις κοινές αξίες στις οποίες αναφέρονται τόσο το άρθρο 2 της Συνθήκης αυτής όσο και το προοίμιο του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συνιστούν, ως τέτοιες, τα θεμέλια της έννομης τάξης της Ένωσης (πρβλ. απόφαση της 3ης Σεπτεμβρίου 2008, Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου και Επιτροπής, C-402/05 P και C-415/05 P, EU:C:2008:461, σκέψεις 303 και 304).

63 Όπως συνάγεται από το άρθρο 49 ΣΕΕ, το οποίο βρίσκεται στον αντίποδα του άρθρου 50 ΣΕΕ σχετικά με το δικαίωμα αποχώρησης και προβλέπει τη δυνατότητα κάθε ευρωπαϊκού κράτους να ζητήσει να γίνει μέλος της Ένωσης, η Ένωση απαρτίζεται από κράτη που έχουν αποδεχθεί ελεύθερα και οικειοθελώς τις ως άνω αξίες, οπότε το δίκαιο της Ένωσης στηρίζεται στη θεμελιώδη παραδοχή ότι κάθε κράτος μοιράζεται τις εν λόγω αξίες με όλα τα υπόλοιπα κράτη μέλη και αναγνωρίζει ότι και αυτά τις αποδέχονται όπως το ίδιο [πρβλ. απόφαση της 25ης Ιουλίου 2018, Minister for Justice and Equality (Πλημμέλειες του δικαστικού συστήματος), C-216/18 PPU, EU:C:2018:586, σκέψη 35].

64 Είναι επίσης σημαντικό να τονιστεί ότι, εφόσον η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών (πρβλ. αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, Grzelczyk, C-184/99, EU:C:2001:458, σκέψη 31, της 19ης Οκτωβρίου 2004, Zhu και Chen, C-200/02, EU:C:2004:639, σκέψη 25, και της 2ας Μαρτίου 2010, Rottmann, C-135/08, EU:C:2010:104, σκέψη

43), τυχόν αποχώρηση ενός κράτους μέλους από την Ένωση μπορεί να επηρεάσει αισθητά τα δικαιώματα όλων των πολιτών της Ένωσης, όπως, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηκόων τόσο του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους όσο και των λοιπών κρατών μελών.

65 Υπό τις συνθήκες αυτές, αν ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να εξαναγκαστεί, ενάντια στη βούλησή του, να προσχωρήσει στην Ένωση, δεν μπορεί ούτε να εξαναγκαστεί να αποχωρήσει από την Ένωση παρά τη θέλησή του.

66 Αν όμως γινόταν δεκτό ότι η γνωστοποίηση της πρόθεσης αποχώρησης έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια την αποχώρηση του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους κατά το πέρας της περιόδου που προβλέπεται στο άρθρο 50, παράγραφος 3, ΣΕΕ, τότε το κράτος μέλος αυτό θα μπορούσε να εξαναγκαστεί να εγκαταλείψει την Ένωση ενάντια στη βούλησή του, η οποία θα έχει εκφραστεί κατόπιν μιας δημοκρατικής διαδικασίας σύμφωνης με τους συνταγματικούς του κανόνες, να αναθεωρήσει την απόφασή του για αποχώρηση από την Ένωση και να παραμείνει, ως εκ τούτου, μέλος της.

67 Επιβάλλεται η διαπίστωση ότι ένα τέτοιο αποτέλεσμα θα ήταν αντίθετο προς τους σκοπούς και τις αξίες που υπενθυμίστηκαν με τις σκέψεις 61 και 62 της παρούσας απόφασης. Ειδικότερα, θα αντέβαινε προς τον σκοπό των Συνθηκών ο οποίος συνίσταται στη δημιουργία μιας ολοένα στενότερης ένωσης των λαών της Ευρώπης ο εξαναγκασμός σε αποχώρηση ενός κράτους μέλους που, αφού γνωστοποίησε σύμφωνα με τους συνταγματικούς του κανόνες και κατόπιν δημοκρατικής διαδικασίας την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την Ένωση, αποφασίζει να ανακαλέσει τη γνωστοποίηση της πρόθεσής του αυτής στο πλαίσιο, και πάλι, μιας δημοκρατικής διαδικασίας.

68 Το ιστορικό της θέσπισης του άρθρου 50 ΣΕΕ συνηγορεί επίσης υπέρ της ερμηνείας της διάταξης αυτής υπό την έννοια ότι το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος δικαιούται να ανακαλέσει μονομερώς τη γνωστοποίηση της πρόθεσής του να αποχωρήσει από την Ένωση. Πράγματι, επισημαίνεται ότι η διατύπωση του συγκεκριμένου άρθρου είναι σε μεγάλο βαθμό ίδια με εκείνη μιας ρήτρας αποχώρησης από την Ένωση, η οποία είχε περιληφθεί, για πρώτη φορά, στο σχέδιο Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης. Μολονότι όμως, όταν συντασσόταν η ρήτρα αυτή, είχαν προταθεί τροποποιήσεις ώστε να είναι δυνατή η απομάκρυνση κράτους μέλους, να αποτραπεί ο κίνδυνος καταχρηστικών συμπεριφορών στη διάρκεια της διαδικασίας αποχώρησης ή, ακόμη, να καταστεί

δυσχερέστερη η απόφαση αποχώρησης, όλες αυτές οι τροποποιήσεις απορρίφθηκαν με την αιτιολογία, η οποία διατυπώθηκε ρητώς στα σχόλια επί του σχεδίου, ότι έπρεπε να διασφαλιστεί ο οικειοθελής και μονομερής χαρακτήρας της απόφασης αποχώρησης.

69 Από τα ανωτέρω στοιχεία συνάγεται ότι η γνωστοποίηση από κράτος μέλος της πρόθεσής του να αποχωρήσει δεν πρέπει να οδηγεί αναπόφευκτα στην αποχώρηση του κράτους αυτού από την Ένωση. Αντιθέτως, αν το κράτος μέλος αναθεωρήσει την απόφασή του να αποχωρήσει από την Ένωση, δικαιούται να ανακαλέσει μονομερώς τη γνωστοποίηση, ενόσω δεν έχει τεθεί σε ισχύ συμφωνία αποχώρησης συναφθείσα μεταξύ του ιδίου και της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, εφόσον δεν έχει παρέλθει η διετής προθεσμία που προβλέπεται στην παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου, υπό την επιφύλαξη τυχόν παρατάσεων της σύμφωνα με την τελευταία αυτή διάταξη.

70 Το ως άνω συμπέρασμα επιρρωννύεται από τις διατάξεις της Σύμβασης της Βιέννης περί του δικαίου των συνθηκών, η οποία είχε ληφθεί υπόψη κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης.

71 Πράγματι, σε περίπτωση που μια διεθνής συνθήκη επιτρέπει αποχώρηση βάσει των διατάξεών της, αφορά την περίπτωση αποχώρησης από συνθήκη βάσει των διατάξεών της, το άρθρο 68 της Σύμβασης της Βιέννης ορίζει ειδικότερα, με τρόπο σαφή και ανεπιφύλακτο, ότι τυχόν γνωστοποίηση της ανάκλησης, όπως αυτή προβλέπεται στα άρθρα 65 και 67 της εν λόγω Σύμβασης, μπορεί να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή προτού αρχίσει να παράγει τα αποτελέσματά της.

72 Ως προς την πρόταση του Συμβουλίου και της Επιτροπής να εξαρτάται το δικαίωμα του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους για ανάκληση της γνωστοποίησης της πρόθεσης αποχώρησής του από ομόφωνη έγκριση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, διαπιστώνεται ότι η προϋπόθεση αυτή θα μετέτρεπε ένα κυριαρχικό δικαίωμα σε υπό αίρεση δικαίωμα, υποκείμενο σε διαδικασία έγκρισης. Μια τέτοια διαδικασία έγκρισης όμως θα αντέβαινε στην αρχή που υπενθυμίστηκε με τις σκέψεις 65, 67 και 69 της παρούσας απόφασης, ότι κανένα κράτος μέλος δεν μπορεί να εξαναγκαστεί να αποχωρήσει από την Ένωση παρά τη θέλησή του.

73 Επομένως, πρέπει να γίνει δεκτό, πρώτον, ότι, ενόσω δεν έχει τεθεί σε ισχύ συμφωνία αποχώρησης συναφθείσα μεταξύ της Ένωσης και του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, εφόσον δεν έχει παρέλθει η διετής

προθεσμία του άρθρου 50, παράγραφος 3, ΣΕΕ, υπό την επιφύλαξη τυχόν παρατάσεων της κατ' εφαρμογήν της τελευταίας αυτής διάταξης, το κράτος μέλος, το οποίο εξακολουθεί, υπό την επιφύλαξη του άρθρου 50, παράγραφος 4, ΣΕΕ, να διαθέτει όλα τα δικαιώματα και να υπέχει όλες τις υποχρεώσεις που προβλέπονται από τις Συνθήκες, διατηρεί την ευχέρεια να ανακαλέσει μονομερώς, σύμφωνα με τους συνταγματικούς του κανόνες, τη γνωστοποίηση της πρόθεσής του να αποχωρήσει από την Ένωση.

74 Δεύτερον, η ανάκληση της γνωστοποίησης της πρόθεσης αποχώρησης επιβάλλεται, αφενός, να κοινοποιηθεί εγγράφως προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και, αφετέρου, να είναι κατηγορηματική και ανεπιφύλακτη, υπό την έννοια ότι έχει ως σκοπό να επιβεβαιώσει ότι το ενδιαφερόμενο κράτος παραμένει μέλος της Ένωσης υπό όρους αμετάβλητους όσον αφορά την ιδιότητά του ως κράτους μέλους, ενώ παράλληλα περατώνεται, με την ανάκληση αυτή, και η διαδικασία αποχώρησης.

75 Κατόπιν όλων των ανωτέρω σκέψεων, στο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 50 ΣΕΕ έχει την έννοια ότι, όταν ένα κράτος μέλος έχει γνωστοποιήσει, βάσει της διάταξης αυτής, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την Ένωση, το εν λόγω άρθρο επιτρέπει στο κράτος μέλος, ενόσω δεν έχει τεθεί σε ισχύ συμφωνία αποχώρησης συναφθείσα μεταξύ του ίδιου και της Ένωσης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, εφόσον δεν έχει παρέλθει η διετής προθεσμία που προβλέπεται στην παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου, υπό την επιφύλαξη τυχόν παρατάσεων της κατ' εφαρμογήν της προαναφερθείσας παραγράφου, να ανακαλέσει μονομερώς, με τρόπο κατηγορηματικό και ανεπιφύλακτο, τη γνωστοποίησή του με έγγραφο προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, κατόπιν απόφασης για ανάκληση την οποία το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος έχει λάβει σύμφωνα με τους συνταγματικούς του κανόνες. Με την ανάκληση επιβεβαιώνεται ότι το ενδιαφερόμενο κράτος εξακολουθεί να αποτελεί μέλος της Ένωσης υπό όρους αμετάβλητους όσον αφορά την ιδιότητά του ως κράτους μέλους και ότι περατώνεται η διαδικασία αποχώρησης.

Επί των δικαστικών εξόδων

76 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (ολομέλεια) αποφαινεται:

Το άρθρο 50 ΣΕΕ έχει την έννοια ότι, όταν ένα κράτος μέλος έχει γνωστοποιήσει, βάσει της διάταξης αυτής, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την Ένωση, το εν λόγω άρθρο επιτρέπει στο κράτος μέλος, ενόσω δεν έχει τεθεί σε ισχύ συμφωνία αποχώρησης συναφθείσα μεταξύ του ίδιου και της Ένωσης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, εφόσον δεν έχει παρέλθει η διετής προθεσμία που προβλέπεται στην παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου, υπό την επιφύλαξη τυχόν παρατάσεων της κατ' εφαρμογήν της προαναφερθείσας παραγράφου, να ανακαλέσει μονομερώς, με τρόπο κατηγορηματικό και ανεπιφύλακτο, τη γνωστοποίησή του με έγγραφο προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, κατόπιν απόφασης για ανάκληση την οποία το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος έχει λάβει σύμφωνα με τους συνταγματικούς του κανόνες. Με την ανάκληση επιβεβαιώνεται ότι το ενδιαφερόμενο κράτος εξακολουθεί να αποτελεί μέλος της Ένωσης υπό όρους αμετάβλητους όσον αφορά την ιδιότητά του ως κράτους μέλους και ότι περατώνεται η διαδικασία αποχώρησης.